

2019

Een frisse wind door de Nederlandse Milieubeweging

De opkomst van Greenpeace Nederland in de jaren
1978-1990 en haar invloed op de Nederlandse Milieubeweging

GREENPEACE

Twan Kerkvliet

S1673270

Universiteit Leiden

MA-scriptie *Politics, Culture and National
Identities, 1789 to the Present*

Begeleider: D.R. B.S. van der Steen

Woordenaantal: 16.609

1-7-2019

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1	10
Hoofdstuk 2 Greenpeace en zijn mediastrategieën.....	17
Hoofdstuk 3: Greenpeace in de Nederlandse kranten.....	28
Hoofdstuk 4 Innovaties binnen Milieudefensie	33
Hoofdstuk 5 Milieudefensie in de Nederlandse kranten	41
Conclusie	50
Bibliografie:	55
Bijlage	61

Inleiding

[...] 'Some people were predicting in 1968 exactly what did happen in 2008. I believed them, I was a biochemist. But most of the population, especially those who counted, the masses and the politicians, refused to believe until it was too late. Measures were taken as the situation got worse, but they were always too weak and too late and fought against by groups that stood to lose money, if effective measures were taken.'

- PHILIP JOSE FARMER, 1971.¹

In de jaren zeventig bereikten de zorgen over milieuvervuiling een steeds groter publiek. De bovenstaande quote uit het boek *To Your Scattered Bodies Go* van Philip Jose Farmer, winnaar van prestigieuze Hugo award voor het beste sciencefiction boek van 1971, is een voorspelling hoe de milieuvervuiling zou leiden tot de teloorgang van de wereld. Farmer schetste in dit boek een pessimistisch beeld over de strijd voor het milieu, die door milieuorganisaties vanaf de jaren zeventig tot op de dag van vandaag wordt gevoerd, tegen vervuilende multinationals en regeringen. In zijn boek liep het dan ook slecht af met de aarde, al in 2008 zou deze onleefbaar zijn geworden.

Dat deze pessimistische voorspelling niet is uitgekomen hebben wij misschien wel te danken aan de verbeterde strijd van milieubewegingen. In 1971, hetzelfde jaar als waarin Farmers boek verscheen, verwierf de net opgerichte Canadese milieuorganisatie Greenpeace wereldwijde bekendheid met haar acties tegen Amerikaanse kernproeven in Alaska. Deze actie drong ook in Nederland door, waar Greenpeace in 1971 voor het eerst in de landelijke pers genoemd werd.²

In de hierop volgende jaren bleef Greenpeace als Canadese organisatie groeien totdat ze haar werkterrein uitbreidde en in andere landen nationale afdelingen oprichtte. In 1978 werd Greenpeace Nederland opgericht. Op de vraag wat de directe aanleiding was voor deze oprichting van de Nederlandse tak in 1978 geven de secundaire noch de primaire bronnen een sluitend antwoord. Onder de koepel van de moederorganisatie Greenpeace International wist zij al snel veel leden te werven. Deze vestiging van een Nederlandse tak door een internationale milieubeweging was geen uniek fenomeen. Al in de jaren zestig had

---

¹ Philip Jose Farmer, *To Your Scattered Bodies Go* (New York 1971) 56.

² 'op de Korte golf', *De Volkskrant* (27-02-1978). Geraadpleegd op Delpher op 20-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010881055:mpeg21:a0075>

het Wereld Natuurfonds een Nederlandse afdeling opgericht. Ook deze milieubeweging slaagde er in om in korte tijd veel leden te werven. In 1980 kon ze rekenen op 120.000 donateurs, wat haar na Stichting Natuurmonumenten de op één na grootste milieubeweging van Nederland maakte.³ Hiernaast was ook Friends of the Earth International (FoEI), de derde grote internationale milieuorganisatie, vanaf de jaren zeventig in Nederland te vinden. In 1975 werd de activistische milieubeweging Milieudefensie lid van de FoEI.⁴

Waar de groei bij het WNF in de jaren tachtig enigszins stagneerde, maakte Greenpeace Nederland juist een stormachtige groei door. Na de oprichting in 1978 had de organisatie in 1980 pas een schamele 18.000 leden. Dit aantal zou gedurende de jaren tachtig echter groeien tot 830.000 leden in 1990, wat het verreweg de grootste milieuorganisatie van Nederland maakte. Ze telde bijna drie keer zoveel leden als haar naaste concurrent het WNF, die in 1990 was uitgegroeid tot een organisatie van 328.000 leden.⁵ Uit de notulen van Greenpeace Nederland is op te maken dat andere milieubewegingen expliciet concurrenten genoemd werden.⁶ Door een uitgeknipte mediastrategie, die later in dit onderzoek uitgebreid aan bod zal komen, probeerde Greenpeace de strijd om de Nederlandse donateurs in haar voordeel te beslechten. Dit riep echter ook een tegenreactie op bij de andere Nederlandse milieubewegingen. Zij moesten hun campagnes innoveren om tegen het geweld van Greenpeace's mediamachine op te kunnen boksen.

Dit roept de vraag op hoe Nederlandse milieubewegingen op de opkomst van Greenpeace Nederland in de jaren tachtig reageerden. Hierbij zal dit onderzoek zich hoofdzakelijk richten op de nieuwe actierepertoires van de Nederlandse milieubewegingen, en de daaruit voortvloeiende nieuwe manieren om leden te werven. Zoals uit dit onderzoek zal blijken, ging dit gepaard met een zoektocht naar een nieuwe uitgekristalliseerde identiteit, waarmee de verschillende milieubewegingen zich van elkaar probeerden te onderscheiden. Dit onderzoek is afgebakend tot de jaren tachtig, doordat juist in deze jaren de werkwijze van Greenpeace uitermate succesvol is gebleken in het genereren van

---

³ Jan Willem Duyvendak. *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*. (Amsterdam 1992) 279.

⁴ Brian Doherty en Timothy Doyle. *Environmentalism, resistance and solidarity: the politics of friends of the earth international*. (New York 2013) 4.

⁵ Duyvendak. *Tussen verbeelding en macht*, 279.

⁶ Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988*, (1988) 4.

bekendheid en donateurs. In de jaren negentig werden de keerzijdes van de professionele mediacampagnes van Greenpeace zichtbaar. Foto's van acties werden in deze jaren steeds vaker gefingeerd om op deze manier een zo gunstig mogelijk beeld van Greenpeace te schetsen.⁷ Dit ging echter gepaard met beschuldigingen dat Greenpeace zijn authenticiteit, en geloofwaardigheid als een idealistische milieuorganisatie, was verloren. Zoals Paul Watson, één van de kopstukken van Greenpeace in de jaren zeventig, stelde: 'The quest for money has become primary: the object is to meet an ever-expanding payroll rather than to win environmental battles'.⁸ Deze kritieken zorgden ervoor dat de groei van Greenpeace in de jaren negentig stagneerde, waardoor milieubewegingen op zoek gingen naar nieuwe manieren om leden te werven. De jaren negentig worden hierdoor ook een interessante periode om te onderzoeken. Met het kleinschalige karakter van dit onderzoek in het achterhoofd is echter gekozen om deze periode buiten beschouwing te laten.

Door het kleinschalige karakter van dit onderzoek, is het niet mogelijk om de reactie van elke grootschalige Nederlandse milieubeweging te onderzoeken. Dit onderzoek zal zich voornamelijk richten op de reactie van de Vereniging Milieudefensie op de opkomst van Greenpeace. Hiervoor zijn meerdere redenen aan te dragen. Ten eerste is het archief van het WNF momenteel niet toegankelijk. Hierdoor valt deze organisatie, die door zijn grootte en vergelijkbare organisatiestructuur ten opzichte van Greenpeace de voornaamste kandidaat lijkt, af. Ook de archieven van andere grote Nederlandse milieuverenigingen, zoals Stichting Natuurmonumenten en de Waddenvereniging, bleken ontoereikend om een sluitend antwoord op de hoofdvraag te geven. De activiteiten van Milieudefensie in de jaren tachtig zijn echter, net als die van Greenpeace, uitgebreid vastgelegd waardoor een uitgebreide analyse mogelijk is.

In dit onderzoek zal Milieudefensie symbool staan voor de bredere reactie van de Nederlandse milieubeweging. Milieudefensie was weliswaar lid van de FoEI, maar uit zowel secundaire als primaire bronnen komt naar voren dat de samenwerking van Milieudefensie op internationaal gebied gering was. FoEI kan getypeerd worden als een 'federatie van nationale milieubewegingen' die op bepaalde globale thema's samenwerkten.⁹

---

⁷ Stephen Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, (Toronto 1996) 58.

⁸ *Ibidem*, 84-85.

⁹ Doherty en Doyle, *Environmentalism, resistance and solidarity*, 8, 148.

Milieudefensie was dan ook in de eerste plaats een Nederlandse milieuorganisatie en profileerde zich ook als zodanig naar buiten toe.

Hiernaast is Milieudefensie een interessante beweging om te onderzoeken, omdat het in de jaren tachtig grote veranderingen onderging. Deze veranderingen maakten onderdeel uit van de toenadering tussen de gematigde en maatschappijkritische stromingen binnen de Nederlandse milieubeweging.¹⁰ Wim van Noort vat deze ontwikkeling kernachtig samen door te stellen dat 'De milieubeweging als geheel zich in de jaren tachtig lijkt te kenmerken door een zakelijker instelling en bedrijfsmatige en soms zelfs commerciële aanpak, waardoor de ideologische tegenstellingen uit de jaren zeventig weliswaar niet verdwenen, maar wel minder belangrijk zijn.'¹¹ Van der Heijden laat een soortgelijk geluid horen door te stellen dat maatschappijkritische milieubewegingen, zoals Milieudefensie, in toenemende mate gingen opereren binnen de kapitalistische maatschappij. De kernboodschap van Milieudefensie in de jaren tachtig was het aandringen op de noodzaak van een 'ecologische modernisering'. Ze stelde dat economische groei een goede zorg voor het milieu niet in de weg hoefde staan en vice versa. Door rekening te houden met het milieu zou een 'schone groei' mogelijk zijn. Met deze boodschap nam Milieudefensie in de jaren tachtig definitief afscheid van haar antikapitalistische en maatschappijkritische standpunten van de jaren zeventig.¹² Sible Schöne, een medewerker van Milieudefensie, verwoordde deze omslag als volgt: 'We moeten veel meer benadrukken dat we als milieubeweging niet streven naar alternatieven voor de industriële samenleving. Het gaat niet om het afschaffen van het industriële productiesysteem, maar het veranderen en moderniseren daarvan op basis van ecologische uitgangspunten.'¹³

Jacqueline Cramer wijdt in haar boeken uit over de politiek- maatschappelijke situatie die heeft geleid tot deze omslag bij de milieubeweging in Nederland. Zij noemt de jaren tachtig ook wel 'the era of no-nonsense', naar aanleiding van het beleid van de kabinetten

---

¹⁰ Wim van Noort, *Bevlogen Bewegingen: Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging*, (Nijmegen 1988) 213.

¹¹ Ibidem, 214.

¹² Hein-Anton van der Heijden, 'Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme?' in: Jan Willem Duyvendak. *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*, (Amsterdam 1992) 93-97.

¹³ Jacqueline Cramer, *De Groene Golf: Geschiedenis en Toekomst van de Nederlandse milieubeweging*, (Amsterdam 1989) 112.

Lubbers I, II en III.¹⁴ Als gevolg van de groeiende werkeloosheid in Nederland, begin jaren tachtig had 15% van de werkende bevolking geen baan, verwierf Lubbers veel steun met zijn beleid gebaseerd op het 'nieuw realisme'.¹⁵ Door de economische malaise verwaterde de aandacht voor de milieuproblematiek. Het creëren van banen was prioriteit nummer 1 voor het kabinet. Cramer stelt dat deze verschuiving naar een 'nieuw realisme' niet alleen zichtbaar was onder de politici, maar ook onder het publiek, inclusief de milieuorganisaties.¹⁶ Op deze manier verklaart ze de strategie van de ecologische modernisering van Milieudefensie. Door te stellen dat de bescherming van het milieu en economische groei hand in hand met elkaar kunnen gaan, probeerde Milieudefensie de discussie over de milieuproblematiek onderdeel van de politieke agenda te houden. Zo zouden investeringen in nieuwe innovatieve industrieën zowel de economie als het milieu ten goede komen.¹⁷ Ook het succes van Greenpeace is volgens Cramer te verklaren door deze verschuiving naar een 'nieuw realisme'. Net zoals Van der Heijden en Van Noort stelt ze dat Greenpeace bij uitstek een pragmatische organisatie was. Door de apolitieke houding gepaard met spectaculaire acties kon Greenpeace juist in de jaren tachtig floreren als nooit tevoren.¹⁸

Waar bovenstaande auteurs de veranderende politiek-maatschappelijke verhoudingen als oorzaak geven, besteden ze over het algemeen weinig aandacht aan de dynamieken tussen de Nederlandse milieubewegingen onderling. Zo gaan ze voorbij aan de unieke uitgangspositie van Greenpeace. Met de spectaculaire groei van Greenpeace in de jaren tachtig vestigde deze organisatie een succesvol model dat door andere milieubewegingen overgenomen werd. Dit onderzoek zal aantonen dat Milieudefensie in navolging van Greenpeace haar eigen professionele mediastrategie zou ontwikkelen. Met dit onderzoek zal hierdoor een bijdrage worden geleverd aan de bestaande literatuur over Greenpeace Nederland, en de ontwikkeling van de Nederlandse milieubeweging in het algemeen. Hiernaast koppelt dit onderzoek de Nederlandse casus aan de bestaande literatuur over Greenpeace International. Deze literatuur stelt dat 'Greenpeace's media

---

¹⁴ Andrew Jamison, Ron Eyerman en Jacqueline Cramer, *The Making of the New Environmental Consciousness: A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*. (Edinburgh 1990) 165.

¹⁵ Cramer, *De Groene Golf*, 89-90.

¹⁶ Ibidem, 89.

¹⁷ Ibidem, 110-112.

¹⁸ Cramer, *De Groene Golf*, 100-105. van der Heijden, 'Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme?', 90-91. Van Noort, *Bevlogen bewegingen*, 214.

stunts and public relation drives have not only become the centrepiece of its campaigns but also the models for other social movements'.¹⁹ Deze zelfde literatuur stelt dat er, ondanks de professionele hiërarchische structuur binnen Greenpeace, toch nog veel verschillen bestonden tussen de diverse nationale takken.²⁰ Zoals dit onderzoek zal uitwijzen legde Greenpeace Nederland de nadruk op campagnes met een nationaal karakter, waardoor de selectie van onderwerpen verschilde ten opzichte van andere landen. Dit maakt het interessant om te kijken of Greenpeace Nederland in navolging van Greenpeace International, ook als een model ging fungeren voor de Nederlandse milieubeweging.

Om de reactie van de Nederlandse milieubeweging op de opkomst van Greenpeace in een historische context te plaatsen, zal in het eerste hoofdstuk van dit onderzoek het veranderende politieke klimaat van de jaren tachtig beschreven worden. Hierbij zal de eerder genoemde opkomst van de no-nonsense politiek van Lubbers gekoppeld worden aan de bredere veranderingen in de Nederlandse *political opportunity structure* (POS). Dit begrip, afkomstig uit de sociologie, wordt gebruikt om te beschrijven hoe de politieke context in een gebied de ontwikkeling van sociale bewegingen beïnvloedt. Hierbij zal ook naar de jaren zeventig en zestig worden gekeken waarin de vroege milieubeweging in Nederland vorm begon te krijgen.

Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk gekeken worden naar de repertoires die Greenpeace gebruikte om steun te verwerven in Nederland. Hierbij zal gekeken worden naar primaire bronnen vanuit de organisatie zelf, zoals notulen van vergaderingen en memo's waarin onder andere mediastrategieën uiteen werden gezet. Bij de analyses van de mediastrategieën zal gebruik worden gemaakt van het 'Social Amplification of Risk Framework (SARF)'. Dit model heeft als doel te analyseren hoe organisaties of individuen de media gebruiken om een voor hen voordelige risico-inschatting uit te dragen naar de buitenwereld. Vian Bakir heeft in zijn artikel uit 2005 aangetoond dat dit een vruchtbare methode is om de mediastrategie van Greenpeace te begrijpen.²¹ Waar dit model helpt om de mediastrategie van Greenpeace te typeren moet in het achterhoofd gehouden worden dat Greenpeace zelf niet bewust was van een dergelijk model. Zoals uit de secundaire literatuur blijkt waren de vormgevers van Greenpeace International bovenal aanhangers van

---

¹⁹ Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, 21.

²⁰ Ibidem, 28-38.

²¹ Vian Bakir, 'Greenpeace v. Shell: Media exploitation and the social amplification of risk framework (SARF).' *Journal of Risk Research* 8.7-8 (2005) 683.

de ideeën van Marshall McLuhan. Deze Canadese filosoof was een van de invloedrijkste personen binnen de media- en communicatiewetenschap. Met zijn theorie dat de wereld zich zou gaan ontwikkelen tot een *global village*, en zijn lijfspreuk *'The medium is the message'* was hij zijn tijd ver vooruit.²²

Waar in het tweede hoofdstuk Greenpeace als zender centraal staat zal in het derde hoofdstuk gekeken worden naar de reacties op de repertoires in Nederland. Om deze reacties te peilen zal er krantenonderzoek gedaan worden met behulp van het digitale krantenarchief Delpher. Om een verantwoorde keuze van bronnen te maken die representatief zijn voor de algemene stemming onder de bevolking zal naar de reacties in *De Telegraaf* en *De Volkskrant* gekeken worden. Deze kranten waren qua oplage de twee grootste kranten en geven op deze manier een zo representatief mogelijk beeld voor het overgrote deel van de Nederlandse bevolking.²³

Nadat de werkwijze van Greenpeace uiteen is gezet zal gekeken worden hoe haar opkomst andere Nederlandse milieubewegingen zoals Milieudefensie tot actie dwong. Hierbij zal een soortgelijke structuur aangehouden worden als bij de hoofdstukken over Greenpeace. In hoofdstuk vier zullen de repertoires van Milieudefensie onder de loep worden genomen. In tegenstelling tot het hoofdstuk over Greenpeace zal bij Milieudefensie veel aandacht worden besteed aan de veranderingen die de repertoires van Milieudefensie in de jaren tachtig onderging. Waar Greenpeace van begin af aan een duidelijke strategie voor ogen had, zijn de jaren tachtig voor Milieudefensie het keerpunt, waarin ook zij gedwongen worden een bewuste mediastrategie te gaan voeren. De jaren tachtig zullen in dit hoofdstuk dan ook in kleinere delen worden opgedeeld aan de hand van de koerswijzigingen binnen Milieudefensie.

In het vijfde hoofdstuk zal ten slotte de reactie op de repertoires van Milieudefensie in de Nederlandse kranten geanalyseerd worden. Hierbij zal net zoals eerder bij Greenpeace gekeken worden naar *De Volkskrant* en *De Telegraaf*. Doordat Milieudefensie gedurende de jaren tachtig gebruik ging maken van andere repertoires zal ook dit hoofdstuk onderverdeeld zijn in verschillende fases.

---

²² Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, 11-17.

²³ Frank van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van De Volkskrant* (Amsterdam 1996) 205.

Hoofdstuk 1

'Ik denk dat we ons kunnen afvragen of we niet veel eerder naar de geitewollen sokkendragers hadden moeten luisteren. Ze hebben veel eerder aan de bel getrokken, maar de samenleving als geheel, en we hoeven maar om ons heen te kijken, heeft niet altijd geluisterd. Die les betalen we nu helaas heel erg duur.'

- ED NIJPELS, 1988.²⁴

Deze uitspraak van Ed Nijpels, van 1986 tot 1989 Minister van Milieubeheer namens de VVD, geeft mooi de veranderde sentimenten jegens de milieubeweging in Nederland weer. Waar ze in de jaren zestig en zeventig nog weggezet konden worden als een groep hippies, of 'geitewollen sokkendragers' om Nijpels' terminologie te volgen, slaagden de milieubeweging er in de jaren tachtig definitief in om de milieuproblematiek als een belangrijk thema op de politieke agenda te zetten. Dit hoofdstuk zal deze ontwikkeling van de Nederlandse milieubeweging van de vroege opkomst in de jaren zestig tot de jaren tachtig analyseren. Op deze manier zal inzichtelijk gemaakt worden hoe de milieubeweging zich ontwikkelde en hoe de houding van de politiek jegens de milieubewegingen veranderde.

De Nederlandse milieubeweging stak voor het eerst de kop op in de jaren zestig. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse politiek hoofdzakelijk gericht op de wederopbouw van de Nederlandse economie. De grote investeringen van de overheid in de Nederlandse economie leidden tot een spectaculaire groei in de jaren vijftig en zestig. Deze economische groei, gepaard met de naoorlogse bevolkingsexplosie, leidde tot een grote vraag naar nieuwe consumptieproducten zoals radio's, wasmachines en auto's. De toenemende vraag leidde een snelle groei van de Nederlandse industriële sector in. Zo verzesvoudigde de chemische industrie en verdrievoudigde de metaalindustrie in omvang tussen 1958 en 1974.²⁵ Hiernaast onderging ook de agrarische sector een transformatie. Door de mechanisering en intensivering van de landbouw steeg de productiviteit explosief. De ecologische gevolgen van deze economische ontwikkelingen waren niet gering. Door gebrekkige milieuwetgeving hoefden bedrijven hier echter nauwelijks acht op te slaan.

Er bestonden weliswaar al organisaties die als doel hadden om de natuur te beschermen zoals Stichting Natuurmonumenten. Deze organisaties worden gerekend tot de

---

²⁴ Cramer, *De Groene Golf*, 7.

²⁵ *Ibidem*, 18.

natuur- en landschapsbeschermingsbeweging. De primaire werkwijze van deze beweging was het aankopen van stukken land met behulp van overheidssubsidies, om die vervolgens om te dopen tot natuurmonumenten. Doordat deze beweging sterk gelieerd was aan de overheid werden er geen pogingen gedaan om kritiek te leveren op het afwezige milieubeleid van diezelfde overheid.²⁶

Ook binnen het parlement zelf bestond er gedurende de jaren zestig maar een geringe interesse om het langzaam opdoemende milieuprobleem aan te pakken. Pas in 1967 werd het milieuprobleem voor het eerst genoemd in het verkiezingsprogramma van de kleine radicaal-linkse Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Het zou tot het begin van de jaren zeventig duren totdat de milieuproblematiek op grotere schaal serieus werd genomen door de politiek.²⁷

Dat de politiek aanvankelijk geen oog had voor het milieuvraagstuk is te verklaren aan de hand van de voor Nederland kenmerkende *political opportunity structure* (POS). Waarom er in de jaren zestig zo weinig aandacht was voor het milieu kan op twee manieren verklaard worden. Ten eerste leidde de verzuilde politiek ertoe dat er weinig ruimte was voor kritische sociale bewegingen. Men las de krant van de zuil waartoe men behoorde en kwam weinig in contact met andersdenkenden. Door de samenwerking tussen de zuilen op politiek gebied bleef er weinig ruimte over voor de opkomst van nieuwe politieke ideologieën. Dit leidde er ondermeer toe dat thema's die van oudsher de politiek hadden overheerst dominant bleven.

Hiernaast leidde de 'geest van de wederopbouw' ertoe dat alleen economische groei en de hieruit voortkomende materiële welvaart belangrijk werd geacht. Industrieën waren goed voor de economie en dus voor het land als geheel, zo luidde het heersende sentiment. Naarmate de keerzijde van de eerdergenoemde industrieën duidelijker zichtbaar werd, ontstond er op den duur toch aandacht voor de milieuproblematiek.²⁸ Door de inspanningen van bevlogen wetenschappers die ageerden tegen het overmatig gebruik van pesticiden, zoals C.J. Brijèr die hier in 1967 met zijn kritische boek *'Zilveren Sluiers en Verborgene Gevaren'* de aandacht op vestigde, werd het milieu in toenemende mate een punt van discussie.²⁹ Zijn boek was geïnspireerd op het boek *Silent Spring* van de Amerikaanse biologe

---

²⁶ Van Noort, *Bevlogen Bewegingen*, 196-197.

²⁷ Cramer, *De Groene Golf*, 19.

²⁸ Ibidem, 20.

²⁹ Ibidem, 129.

Rachel Carson uit 1962, dat het fundament legde voor kritiek op pesticiden.³⁰ Haar boek zou in 1970 aan de basis liggen voor een strengere pesticidenwetgeving in de Verenigde Staten.³¹ Aan de hand van de boeken van Briejèr en Carson kwam de strijd tegen chemicaliën ook in Nederland op gang. Internationale milieuorganisaties zoals Greenpeace konden dergelijke onderwerpen aangrijpen voor grote campagnes die relevant waren voor meerdere nationale contexten.

Een belangrijk moment, dat de aandacht van het grote publiek op de milieuproblematiek vestigde, was de publicatie van het rapport *'The Limits to Growth'* door de Club van Rome in 1972. In dit rapport werden op mathematische wijze de desastreuze effecten van de economische groei op het milieu voorgerekend. Als er geen maatregelen genomen zouden worden zou de aarde binnen afzienbare tijd onleefbaar zijn geworden, aldus het rapport. De boodschap van het rapport sloot aan bij de al bestaande ontevredenheid binnen de maatschappij, wat de impact vergrootte. Het resultaat was de publieke doorbraak van de milieuproblematiek.³² De wetenschappelijke benadering van de milieuproblematiek leidde ondermeer tot de oprichting van nieuwe milieubewegingen die deze werkwijze op basis van wetenschappelijk onderzoek overnamen. In Nederland is Milieudefensie hier een belangrijk voorbeeld van, zoals terug te zien zal zijn in dit onderzoek.

Dat het milieu een steeds grotere rol ging spelen in de samenleving is ondermeer te zien aan de meer dan zeshonderd lokale milieubewegingen die in de eerste helft van de jaren zeventig werden opgericht om concrete problemen, zoals een nabije vervuilde rivier, op te lossen.³³ Deze ontwikkelingen maakten het mogelijk voor landelijke- en internationale milieubewegingen om een grote achterban op te bouwen in de jaren zeventig.

Het begin van de jaren tachtig leidde een nieuwe periode in de Nederlandse politiek in. Zoals in de inleiding al kort uiteengezet is, leidden de slechte economische omstandigheden er toe dat Lubbers veel steun kon verwerven voor zijn no-nonsense politiek. Deze no-nonsense politiek was sterk verbonden met de zogenaamde *managerial*

---

³⁰ Cramer, *De Groene Golf*, 30.

³¹ John Paull. 'The Rachel Carson Letters and the Making of Silent Spring', *SAGE Open* 3:3, (2013) 1-3.

³² Jamison, *The Making of the New Environmental Consciousness*, 138.

³³ Hein-Anton van der Heijden, 'Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme?' in: Jan Willem Duyvendak, *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*. (Amsterdam 1992) 83.

turn van de politiek.³⁴ De term *managerial turn* hield in dat politici in steeds grotere mate zichzelf als manager van Nederland zagen waarbij economisch gewin op de eerste plaats stond. Zo is ook op te maken uit de woorden van toenmalig staatssecretaris van Verkeer Neelie Smit: 'Leiders in het bedrijfsleven moeten een tent draaiende houden, wij moeten de bv Nederland net zo goed draaiende houden.'³⁵ Deze nieuwe pragmatische houding bleef niet beperkt tot de politiek. Kroeze en Keulen stellen dat deze nieuwe vorm van technocratisering en verzakelijking van de politiek, die vaak wordt geschaard onder de noemer *New Public Management*, in de jaren tachtig en negentig uitgroeide tot een politiek-cultureel fenomeen.³⁶ Dit kwam ondermeer door de grote populariteit van zogenaamde managementgoeroes die miljoenen boeken verkochten. Hét managementboek van de jaren tachtig was *'In Search of Excellence'* dat in 1982 verscheen. Dit boek, dat de managementstijl van de succesvolste Amerikaanse bedrijven ophemelde, werd wereldwijd meer dan tien miljoen keer verkocht en vond ook in Nederland een groot publiek.³⁷

Lubbers blikte zelf in een interview uit 2009 terug op de jaren tachtig en zijn zogenaamde no-nonsense beleid. 'Het was een breuk. [...] No-nonsense was bewust gekozen om te zeggen: [...] "We moeten ophouden met die abstracte verhalen, dat hebben we nou wel genoeg gehoord"'. Ik bemoeide me met dingen, ik managede dingen. Ik was manager in de politiek.'³⁸ Aan de hand van deze uitspraak van Lubbers kan een probleem voor de Nederlandse milieubeweging aan het licht worden gebracht. Gedurende de jaren zeventig was het milieudebat in steeds grotere mate verwetenschappelijkt. Met wetenschappelijke onderzoeken kon bijvoorbeeld aangetoond worden dat er verhoogde waardes aan chemicaliën in de zee te vinden waren, wat tot gezondheidsrisico's zou kunnen leiden. Op deze manier werd geprobeerd om verdere vervuiling, met mogelijke gezondheidsrisico's als gevolg, te voorkomen. Met alleen statistieken die vervuiling impliceerden bleven dergelijke problemen lange tijd te abstract voor de gemiddelde Nederlander. Pas als het te laat was en er daadwerkelijk gezondheidsrisico's ontstonden, werd het probleem concreet genoeg

---

³⁴ Ronald Kroeze en Sjoerd Keulen. 'Managerpolitiek. Waarom historici oog voor management moeten hebben.' *BMGN-Low Countries Historical Review* 127:2 (2012), 99. & Maarten A. Hajer, *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. (Oxford 1995) 186.

³⁵ Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 102.

³⁶ Ibidem, 101.

³⁷ Thomas J. Peters, Robert H. Waterman, Ian Jones, *In Search of Excellence: Lessons from America's best-run companies* (New York 1982), 3-17. & Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 101.

³⁸ Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 104.

geacht om actie te ondernemen.³⁹ Het relatief hoge abstractieniveau van de meeste milieuproblemen, gecombineerd met de no-nonsense mentaliteit die in Nederland heerste, leidde er toe dat de Nederlandse milieubeweging in de vroege jaren tachtig een moeilijke periode doormaakte. Van Noort stelt dan ook dat het mobilisatievermogen van milieubewegingen terugliep in de jaren tachtig. Om dit te illustreren haalt hij het dalende ledenaantal aan van Stichting Natuurmonumenten aan, die tussen 1981 en 1985 25.000 leden verloor.⁴⁰ Ook andere grote Nederlandse milieuorganisaties zagen hun groei tussen 1980 en 1985 tot stilstand komen. Zo bleven het Wereld Natuurfonds en de Waddenvereniging steken op respectievelijk 120.000 en 34.000 leden.⁴¹ Greenpeace vormde de uitzondering op deze regel, zij groeide van 18.000 donateurs in 1980 tot 70.000 donateurs in 1985. Dit was hoofdzakelijk te danken aan het feit dat zij er door spectaculaire acties in slaagden om milieuproblemen te concretiseren. Hierover zal in hoofdstuk twee verder worden uitgewijd.

De no-nonsensepolitiek van de kabinetten Lubbers I, II en III betekende echter niet dat gedurende deze regeerperiode helemaal geen aandacht werd besteed aan het milieudebat. De belangrijkste persoon achter de ontwikkeling van het milieubeleid onder Lubbers was Pieter Winsemius, de minister van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM). In lijn met het bredere beleid van de kabinetten Lubbers was Winsemius voorstander van een deregulering van de milieuwetgeving. Dit hield concreet in dat er per bedrijf een uitstootplafond werd vastgesteld. Bedrijven waren vervolgens vrij om zelf te bedenken hoe zij onder dit plafond konden blijven. Op deze manier werden vergaande restricties op het productieproces van bedrijven teniet gedaan. Ook leidde dit er toe dat er een handel kwam in zogenaamde emissierechten. Bedrijven die onder haar uitstootplafonds bleven konden de overtollige emissierechten doorverkopen aan andere bedrijven zodat die juist hun uitstootplafond konden overschrijden.⁴² Dergelijke maatregelen waren mede ingegeven door de samenwerking tussen de politiek en het bedrijfsleven. Zo presenteerde Gerrit Abram Wagner, voorzitter van de raad van bestuur van Shell, in 1981 op aanvraag van de politiek

---

³⁹ Haridimos Tsoukas, 'David and Goliath in the risk society: Making sense of the conflict between Shell and Greenpeace in the North Sea', *Organization* 6:3 (1999), 503.

⁴⁰ Van Noort, *Bevlogen Bewegingen*, 208.

⁴¹ Duyvendak, *Tussen verbeelding en macht*, 279.

⁴² Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 109-111. & Hajer, *The Politics of Environmental Discourse*, 182-183.

zijn rapport *'Een nieuw industrieel elan'*.⁴³ Door middel van dergelijke 'adviezen' hadden grote multinationals zoals Shell veel invloed op onder andere de ontwikkeling van de Nederlandse milieuwetgeving. Dit leidde ertoe dat de milieuwetgeving een vercommercialiseerd karakter kreeg, waardoor het geheel binnen de grote lijnen van de gevoerde no-nonsense politiek paste.

Hiernaast was een van de speerpunten van de nieuwe milieuwetgeving onder Winsemius het idee van de milieuvernieuwing. Hiermee stelde Winsemius dat de regering met bedrijven, maar vooral ook met huishoudens, moest samenwerken om het milieu in stand te kunnen houden. Hij zette vraagtekens bij het idee dat economische groei die industriële economie met zich meebracht gelijkstond aan vooruitgang, zoals blijkt uit deze uitspraak van hem: 'De industriële samenleving heeft geleid tot een niet aanvaardbare vorm van milieuverontreiniging. Om deze verontreiniging tegen te gaan moeten we ons herbezinnen op onze sociaal-culturele en economische doelstellingen, opdat we een samenleving creëren waarin menselijk handelen ecologisch inpasbaar is. [...] Voor het oproepen van dit verantwoordelijkheidsbesef en het verkrijgen van de medewerking op grote schaal wordt een zorgvuldig geïnformeerde bevolking nodig geacht. Dit zal een drijfveer moeten zijn voor de verdere ontwikkeling van de thans vrij algemene belangstelling voor de milieuproblematiek tot een blijvende mentaliteit.'⁴⁴ Deze gedachte, dat het veranderen van de mentaliteit van de Nederlandse bevolking essentieel was voor het verbeteren van het milieu, werd ook wel de 'verinnerlijkings benadering' genoemd.⁴⁵

Bij dit beleid was een belangrijke rol weggelegd voor de Nederlandse milieubeweging. Zij bezaten bij uitstek de benodigde kennis en repertoires om de behoefte voor veranderingen in het dagelijkse leven over te brengen naar het Nederlandse volk. Bijkomend voordeel hierbij was dat de Nederlandse staat hierdoor zelf weinig geld en aandacht hoefde te besteden aan campagnes. Zoals uit hoofdstuk 4 zal blijken vervulde Stichting Milieudefensie deze taak aan het begin van de jaren tachtig met verve. Door het samenstellen van lespakketten en het geven van presentaties op scholen werden de aankomende generaties al vroeg doordrongen van de noodzaak om op de eigen ecologische

---

⁴³ Kroeze en Keulen, 'Managerpolitiek', 105.

⁴⁴ J. P. C. Dieleman, *Denken Over Milieubeleid: Het Denken Binnen Het Milieubeleid En De Milieubeweging Geanalyseerd Vanuit Een Macro-Sociologisch Perspectief*. (Rotterdam 1987), 31-32.

⁴⁵ Hajer, *The Politics of Environmental Discourse*, 189.

voetafdruk te letten.⁴⁶ Het is dan ook niet geheel verwonderlijk dat juist in deze periode de subsidies vanuit de Nederlandse staat voor Milieudefensie op gang kwamen, ze fungeerde namelijk in de praktijk als het verlengde van de overheid.⁴⁷

Terwijl deze nadruk op educatie op de goedkeuring van de Nederlandse regering kon rekenen, slaagde Milieudefensie er niet in om op deze manier veel nieuwe donateurs aan te trekken. Dit kwam onder andere doordat zij enigszins werden ondergesneeuwd door Greenpeace, die met spectaculaire acties de media-aandacht wist te trekken. Uit de notulen van de vergaderingen van Milieudefensie blijkt dat meer dan eens met een schuin oog naar Greenpeace werd gekeken met de vraag hoe zij op dit succesvolle model mee konden liften.⁴⁸ Hoe Greenpeace actie voerde, en op welke manier ze de media wist te bespelen zal aan bod komen in het volgende hoofdstuk.

---

⁴⁶ Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie met gemeente Sliedrecht* (exacte datum n.b.), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Correspondentie 1977-1979 met betrekking tot de tentoonstelling "Tekenen aan de Wand", ARCH 120.

⁴⁷ Ibidem, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (17-05-1980), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie ARCH 124 Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980.

⁴⁸ Ibidem, *Ledenwerving van Vereniging Milieudefensie: Visiestuk, plannen voor de komende tijd* (21 augustus 1987), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

Hoofdstuk 2 Greenpeace en zijn mediastrategieën.

‘Met Kerstmis, het feest van Jezus’ geboorte breekt het licht door in een wereld verduisterd door menselijk egoïsme en heerszucht over medemens en natuur. Die duisternis ervaren we vandaag in al zijn benauwdheid nu de toekomst van de schepping zelf op het spel is komen staan. Wat wij thans meemaken, is niet de vernietiging van de aarde in één klap, maar in een stil drama. Onze wereld lijdt onder ontbossing, woestijnvorming, vervuiling en vergiftiging van lucht, bodem en water, uitsterving van dier- en plantsoorten, aantasting van de ozonlaag die ons tegen gevaarlijke straling moet beschermen, en stijging van de temperatuur met bedreigende gevolgen, zoals de verhoging van de zeespiegel. Langzaam sterft de aarde en wordt het onvoorstelbare, het einde van het leven zelf, toch voorstelbaar.’

- KONINGIN BEATRIX, 1988.⁴⁹

Met deze sombere woorden in haar kersttoespraak van 1988 zorgde koningin Beatrix voor veel opschudding in de Nederlandse maatschappij. Niet alleen was er zelden een kersttoespraak gehouden die zo somber van aard was, ze ging met deze pessimistische houding ook rechtstreeks tegen de berichtgeving van het kabinet in. In de troonrede van 1988 werd nog expliciet uiteengezet dat Nederland op bepaalde terreinen juist schoner was geworden, met name op het gebied van lucht en water.⁵⁰

Dat het milieu een centraal thema was geworden in zowel de troonrede als de kersttoespraak van Beatrix, sluit aan bij de algemene tendens van de jaren tachtig, toen de Nederlandse milieubeweging er in toenemende mate in slaagde om het Nederlandse publiek te interesseren voor het milieu. Zoals in het vorige hoofdstuk aan de hand van de stijgende ledenaantallen is geïllustreerd, was Greenpeace een belangrijke, zo niet de belangrijkste, organisatie achter deze ontwikkeling.

Voordat dit hoofdstuk de werkwijze van Greenpeace uiteen zal zetten wordt er eerst gekeken naar de herkomst van de mediastrategie van Greenpeace International. Vervolgens zal er aan de hand van het *Social Amplification of Risk Framework* van Vian Bakir en de theorie van Tsoukas Haridimos over het ontstaan van een *risk society* een theoretisch kader worden geschetst met betrekking tot de omstandigheden waarin Greenpeace opereerde. Ten slotte zullen deze sociologische modellen getoetst worden aan de hand van de

---

⁴⁹ Carla van Baalen et al., *Koningin Beatrix aan het woord: 25 jaar troonredes, officiële redevoeringen en kersttoespraken*, (Den Haag 2005) 445.

⁵⁰ Ibidem, 123-124.

campagnes van Greenpeace Nederland, waarmee tevens zal blijken in hoeverre zij dezelfde mediastrategieën hanteerde als Greenpeace International.

Al vanaf de oprichting van Greenpeace in 1971 maakte de organisatie bewust gebruik van de media om haar boodschap te verspreiden. Dit is mede te verklaren door de achtergronden van de oprichters van Greenpeace. Voordat zij zich wijdden aan het milieuactivisme waren zij voor een groot gedeelte actief geweest in de mediawereld, waardoor zij op de hoogte waren van de nieuwste theorieën binnen de communicatiewetenschappen.⁵¹ Hierbij waren de oprichters in de eerste plaats aanhangers van de theorie van Marshall McLuhan, die stelde dat de wereld door technologische innovaties zich tot een 'global village' zou ontwikkelen, waarbij iedereen te allen tijde met elkaar in contact zou staan. Technologische innovaties, zoals de opkomst van de radio en de televisie, hadden tevens veel invloed op de manier waarop een sociale beweging het grote publiek kon bereiken. McLuhan introduceerde in dit kader de leus 'the medium is the message' waarmee hij bedoelde dat het medium dat gebruikt werd om een boodschap over te brengen even belangrijk, of zelfs belangrijker, was dan de boodschap.⁵² Dit hield in het geval van Greenpeace concreet in dat zij door middel van spectaculaire acties, die mediageniek genoeg waren om op de televisie uit te zenden en op deze manier ook nieuwswaardig werden bevonden door andere media, de aandacht probeerden te trekken van een zo groot mogelijk publiek. Op deze manier beïnvloedde de opkomst van 'the new electronic media environment' de repertoires van sociale bewegingen.⁵³ De oprichters van Greenpeace zagen de opkomst van dit 'new electronic media environment' als een mogelijkheid om binnen korte tijd op een grote schaal de boodschap van Greenpeace te verspreiden. Bob Hunter, een van de oprichters van Greenpeace sprak in deze context de volgende woorden: 'It was time for intellectuals to get out of the ivory tower, and into the control tower. And the control tower seemed to us to be the studio and the newsroom.'⁵⁴

De oprichters van Greenpeace deden dan ook hun uiterste best om in de studio en *newsroom* terecht te komen. Mede door hun achtergrond in de mediawereld onderhielden ze intensieve contacten met zowel radio als tv-stations. Hierdoor werd hun eerste campagne

---

⁵¹ Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, 17.

⁵² Lance Strate, 'Studying Media as Media: McLuhan and the Media Ecology Approach', *MediaTropes*, 1:1 (2008), 130–132.

⁵³ *Ibidem*, 134.

⁵⁴ Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, 15.

tegen de atoomtesten van het Amerikaanse leger in 1971 al snel op grote schaal opgepikt door de Canadese media, om vervolgens ook door de internationale media opgemerkt te worden.⁵⁵ Zoals later in dit hoofdstuk aan bod zal komen is ook bij de Nederlandse tak van Greenpeace te zien dat zij veel belang hechtten aan het onderhouden van warme relaties met de redacties van kranten en tv-zenders. Op deze manier slaagden zij er in vaak genoemd te worden in de kranten, dit tot onvrede van andere milieubewegingen die het gevoel hadden dat zij niet de aandacht kregen die ze verdienden. Zo beklagde Milieudefensie zich in een brief aan de redactie van *De Volkskrant* erover dat zij niet genoeg aandacht aan de acties van de organisatie besteedde. Het stak Milieudefensie hierbij vooral dat haar acties niet als nieuwswaardig werden gezien, in tegenstelling tot de acties van Greenpeace die wel uitgebreid in de krant uitgemeten werden.⁵⁶ Zoals in de hoofdstukken 4 en 5 aan bod zal komen dwong deze strijd om de media-aandacht Milieudefensie om haar repertoires te innoveren.

Het was echter niet alleen deze nadruk die Greenpeace vanaf haar oprichting op het gebruik van media legde die het succes van haar acties verklaren. Naast de opkomst van het 'new electronic media environment' kwam het idee op dat de maatschappij zich aan het ontwikkelen was tot een *risk society*. Haridimos typeert de ontwikkeling richting een *risk society* als volgt: 'in late modern society risk production increasingly becomes at least as important as wealth production. In such a society, symbolic power assumes great significance which, in certain circumstances, may turn out to be even more significant than economic power.'⁵⁷ De belangrijkste reden achter deze ontwikkeling waren de problemen die nieuwe technologische ontwikkelingen binnen de industriële samenleving met zich meebrachten. Zoals in hoofdstuk 1 is besproken kwamen ondermeer de negatieve gevolgen van het gebruik van chemicaliën zoals pesticiden aan het licht in de jaren zeventig. Door deze en andere chemische en biotechnologische ontwikkelingen, die een gevaar voor het milieu vormden, werd de mens voor de eerste keer een structureel gevaar voor haar eigen leefomgeving.⁵⁸

---

⁵⁵ Dale, *McLuhan's children: The Greenpeace message and the media*, 14-17.

⁵⁶ Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie met De Volkskrant* (22-06-1982), Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

⁵⁷ Haridimos, 'David and Goliath in the risk society', 500.

⁵⁸ Ulrich Beck, 'From industrial society to the risk society: questions of survival, social structure and ecological enlightenment', *Theory, culture & society* 9:1 (1992), 101.

Doordat 'symbolic power' steeds belangrijker werd was het mogelijk voor milieuorganisaties zoals Greenpeace om grote vervuilende bedrijven het vuur aan de schenen te leggen, ondanks dat zij niet over dezelfde economische middelen beschikten. Een van de voornaamste manieren waarop milieuorganisaties vervuilende bedrijven probeerden aan te pakken was door de publieke opinie tegen deze bedrijven op te zetten.⁵⁹ In het kader van de *risk society* trachtten milieuorganisaties de risico's die de werkwijzen van vervuilende bedrijven met zich meebrachten inzichtelijk te maken voor het grote publiek. Via de publieke opinie kon vervolgens de politieke besluitvorming worden beïnvloedt. Hoewel bedrijven vaak zelf ook op de hoogte waren van de schadelijke gevolgen die hun operaties met zich meebrachten, probeerden zij juist te beargumenteren dat de risico-inschattingen van milieubewegingen te pessimistisch waren. Het was hierbij van groot belang voor een milieubeweging om een betrouwbare reputatie op te bouwen, zodat aan haar risico-inschatting meer waarde werd gehecht door het grote publiek, dan aan de risico-inschattingen van de vervuilende bedrijven.

In navolging van Greenpeace International zag ook Greenpeace Nederland haar mediacampagnes als een belangrijke manier om als een betrouwbare organisatie over te komen, en om op deze manier een grote achterban op te bouwen. Uit interne documenten, zoals notulen van werkbesprekingen en onderzoeken uitgevoerd door het marketingbureau Ogilvy & Mather, komt dan ook een uitgekende mediastrategie naar voren. Uit een onderzoek dat dit marketingbureau in opdracht van Greenpeace deed naar promotie-reclame- en fondsenwervingstrategieën in de jaren 1983-1988 werd zwart op wit gezet wat Greenpeace Nederland op welke manier probeerde te bereiken. In het rapport werd gesteld dat Greenpeace twee concrete doelstellingen had. Ten eerste wilden ze 'het bewustzijn van de Nederlanders ten aanzien van de milieuproblematiek vergroten en daarmee de publieke opinie beïnvloeden'. Ten tweede wilden ze 'fondsen werven om de activiteiten [...] te bekostigen.'⁶⁰

Hiernaast streefde de organisatie om als volgt gezien te worden: "Greenpeace? Die organisatie doet tenminste iets om te voorkomen dat we onze gezondheid in gevaar brengen. M'n kinderen straks op een stortplaats wonen. Ze kunnen ook veel bereiken omdat

---

⁵⁹ Haridimos, 'David and Goliath in the risk society', 524.

⁶⁰ Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988*, (1988) 4.

ze internationaal werken. En ze niet zoals regeringen gebonden zijn aan landsgrenzen en politieke en commerciële belangen. Bij Greenpeace kan ik zelf zien dat m'n geld goed terecht komt.'"⁶¹ Uit deze quote blijkt dat Greenpeace Nederland zich duidelijk als onderdeel van een grotere internationale organisatie zag. De rest van dit hoofdstuk zal echter uitwijzen dat ze vooral op lokaal gebied probeerden bij te dragen aan de internationale doelen van Greenpeace.

Hoewel er veel verschillende nationale afdelingen bestonden, werd er veel belang aan gehecht dat Greenpeace op internationaal gebied als een verenigd front te werk ging. Om dit imago te bewerkstelligen, trachtte Greenpeace International om de overkoepelende werkwijze in alle landen gelijk te schakelen. Zo kregen alle medewerkers van Greenpeace Nederland mediatraining van specialisten die werden ingevlogen door Greenpeace International.⁶² Of, zoals het letterlijk in de notulen van de werkbijeenkomst over het mediabeleid van Greenpeace werd geformuleerd: '[...]Onder andere om te voorkomen dat mensen tegen elkaar worden uitgespeeld of afspraken met media door elkaar gaan lopen, waardoor onenigheid kan ontstaan.'⁶³ Dit wil echter niet zeggen dat er geen enkele sprake was interne onenigheid. Vooral tussen de nationale takken onderling of tussen de nationale takken en het overkoepelende Greenpeace International kon het er soms hard aan toegaan. Een kenmerkend voorbeeld van een hoogoplopende discussie is terug te zien rond de aankoop van het schip de *Solo* door Greenpeace Nederland. Ze had dit schip zonder overleg met Greenpeace International aangekocht, waarbij ze zich beriep op de autonomie die een nationale afdeling genoot. Greenpeace International was hier boos over omdat ze inspraak wilde hebben voordat een dergelijke grote investering werd gedaan. Toen via een mediaoptreden van de persvoorlichter van Greenpeace Nederland deze interne strubbelingen naar buitenkwamen werd door Steve Sawyer, de toenmalige directeur van Greenpeace International, op niet te misverstane wijze duidelijk gemaakt dat dit niet de bedoeling was: 'I consider your remarks totally unacceptable and out of order, and cannot accept this sort of public airing of past internal disputes. I demand an explanation

---

⁶¹ Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988* (1988), 8-9.

⁶² Greenpeace Nederland, *notulen werkbijeenkomst* (24/01/1989), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Greenpeace Nederland, ARCH03089.

⁶³ Ibidem.

immediately, along with assurances that this will be the last such incident.’⁶⁴ Hieruit blijkt ten eerste dat de vermeende autonomie van nationale afdelingen als het om grote investeringen ging beperkt was. Ten tweede laat dit zien hoe fel er gereageerd werd door Greenpeace International als het beeld van Greenpeace als een verenigde harmonieuze organisatie in het geding leek te komen.

Een ander belangrijk onderwerp van discussie was de selectie van onderwerpen. Greenpeace Nederland moest meer dan eens strijden om onderwerpen op de agenda van Greenpeace International te krijgen. De goedkeuring van Greenpeace International was nodig om enerzijds meer financiële middelen ter beschikking te krijgen en anderzijds om samenwerkingen met andere nationale takken te organiseren. Als de doelstellingen binnen Greenpeace niet met elkaar strookten kon een onderwerp hierdoor lang onaangeroerd blijven. Greenpeace Nederland kon pas in 1988 Greenpeace International overtuigen van de ecologische catastrofe die gaande was in de Noordzee: ‘Greenpeace International is eindelijk wakker geworden. Men wil iets gaan doen aan de ecologische ramp die momenteel de Noordzee treft. Dit naar aanleiding van de massale vissterfte en het sterven van zeehonden.’⁶⁵

Om concreet te bekijken hoe Greenpeace milieuproblemen in haar campagnes aan de kaak stelde, zal aan de hand van het eerder genoemde Social Amplification of Risk Framework (SARF) de Noordzee campagne geanalyseerd worden. Volgens de SARF gebruiken sociale bewegingen voornamelijk zogenaamde *risk signals* om hun boodschap over te brengen. Hiermee wordt bedoeld dat een organisatie de nadruk legt op bepaalde risico’s die hun tegenstanders veroorzaken, om zo een herkenbaar narratief voor het grote publiek te creëren.⁶⁶ Deze *risk signals* kunnen tekstueel worden overgebracht maar worden vaak versterkt door symbolen.⁶⁷ Aan de hand van het SARFmodel werd vanuit de sociologie de werkwijze van Greenpeace geanalyseerd en geplaatst binnen de context van de eerder genoemde *risk society*. Hierbij zijn tot nu toe voornamelijk de campagnes van Greenpeace in de jaren negentig onder de loep genomen, met dit model in het achterhoofd.⁶⁸ Bij de

---

⁶⁴ Greenpeace Nederland, *Correspondentie met Greenpeace International* (06-11-1991), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Greenpeace Nederland, ARCH03089.

⁶⁵ Ibidem, *notulen werkbijeenkomst* (27/06/1988).

⁶⁶ Vian Bakir, ‘Greenpeace v. Shell: Media exploitation and the social amplification of risk framework (SARF).’ *Journal of Risk Research* 8.7-8 (2005) 683.

⁶⁷ Ibidem, 683.

⁶⁸ Zie: Bakir, ‘Greenpeace v. Shell. & Haridimos, ‘David and Goliath in the risk society’.

campagnes van Greenpeace Nederland met betrekking tot de vervuiling van de Noordzee is echter ook al een veelvuldig gebruik van *risk signals* te onderscheiden.

Door te kijken naar enkele advertenties die Ogilvy & Mather in opdracht van Greenpeace ontwierp ontstaat een duidelijker beeld hoe Greenpeace probeerde nieuwe donateurs te werven, en welke *risk signals* er in de advertenties te onderscheiden zijn.⁶⁹ Eén *risk signal* springt er uit bij de Noordzee campagnes; de Noordzee werd veelvuldig als een ‘vergiftigde zee’ neergezet. Achter dit *risk signal* zitten veel lagen, om het zo aansprekend mogelijk te maken voor het grote publiek. Zo noemde Greenpeace de vervuiling van de Noordzee zowel een antropocentrisch als een ecocentrisch probleem.⁷⁰ Dat wil zeggen dat niet alleen de effecten op de dieren in de Noordzee centraal stonden, maar dat ook de gezondheidsrisico’s van de gemiddelde burger aan bod kwam. Door te stellen dat pootjebaden een levensgevaarlijke activiteit zou kunnen worden, werden de risico’s wellicht overdreven, maar dit versterkte de overtuigingskracht van zulke uitspraken.⁷¹ Hiernaast valt op dat de lokaliteit van de actie werd benadrukt. Het was ‘onze eigen Noordzee’ en ‘ons voorportaal’ dat de vernieling in werd geholpen. Zo werd geprobeerd om de problematiek te laten doordringen bij het Nederlands publiek.⁷²

Dit sluit aan bij het idee van ‘thinking globally, acting locally’ dat de milieuactivist René Dubos in 1972 voor het eerst opperde.⁷³ Hiermee zette hij twijfels bij de modulariteit van wereldwijde milieuproblemen. Hij stelde in plaats hiervan dat deze wereldwijde problemen op lokaal gebied aangepakt moesten worden, waarbij de repertoires zo aangepast konden worden dat zij aansloten bij de ‘ecologische, economische en culturele context’.⁷⁴ Hoewel deze strategie niet expliciet uitgeschreven staat in de mediaonderzoeken van Ogilvy & Mather, is deze mediastrategie duidelijk herkenbaar. Zo richtten nationale takken zich bij onderwerpen zoals zeevervuilingen altijd op wateren in de buurt opdat de campagne tastbaar gemaakt wordt voor de achterban. Het belang dat Greenpeace Nederland hechtte aan het plaatselijke succes van hun acties, is ondermeer terug te zien in de manieren waarop ze op haar campagnes reflecteerde. Naar aanleiding van de campagne

---

⁶⁹ Voor de advertenties zie figuur 2-4 in de bijlage.

⁷⁰ Ruud Pleune, ‘strategies of environmental organizations in the Netherlands with regard to the acidification problem’, *The Environmentalist* 16, (1996) 273. & zie bijlage figuur 3.

⁷¹ Zie bijlage figuur 2.

⁷² Zie bijlage figuur 2 en 4.

⁷³ Luther P. Gerlach, ‘The structure of social movements: Environmental activism and its opponents.’ *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy* (2001) 301.

⁷⁴ Ibidem, 301-302.

tegen een nucleair transport, dat in 1985 Rotterdam zou aandoen, werd niet gekeken naar de reactie van de nationale pers om het succes van de campagne te bepalen. In plaats daarvan keken ze naar media die vooral in de regio Rotterdam populair waren zoals het *Vrije Volk*, dat toen al was afgeslankt van een nationaal dagblad naar een Rotterdamse editie, het *NRC* en *Radio Rijnmond*.⁷⁵

De bovengenoemde nadruk op lokale campagnes sloot aan bij de wensen van de donateurs van Greenpeace. Uit onderzoeken uitgevoerd door Ogilvy & Mather bleek dat de strijd tegen de vervuiling van zeeën en oceanen het bekendst was bij Greenpeace donateurs met een spontane bekendheid resultaat van 50%. Dit wil zeggen dat 50% van de respondenten deze campagne als antwoord gaven op de vraag welke Greenpeace campagnes zij kenden. Daarnaast bestempelde maar liefst 95% van de donateurs dit onderwerp als 'zeer belangrijk', waarvan nog eens 11% verlangde dat er nog meer aandacht aan werd besteed.⁷⁶ Het enige andere onderwerp wat hier enigszins in de buurt kwam was de campagne tegen chemisch afval, met een spontane bekendheid van 37% waarvan 91% het als zeer belangrijk bestempelde.⁷⁷ Beide campagnes zijn kenmerkend doordat ze vooral op lokaal gebied gevoerd werden. Naast de bovengenoemde Noordzeecampagne richtte de campagne tegen chemisch afval zich vooral op de lozingen die gedaan werden in de grote rivieren door bedrijven die chemicaliën gebruikten. Campagnes tegen internationale milieuproblematiek sloegen daarentegen minder aan. Zo hadden campagnes tegen kernproeven, de aantasting van de ozonlaag, de kap van tropische regenwouden en de campagne tegen het broeikaseffect naamsbekendheden van respectievelijk 18, 4, 3 en 1 procent.⁷⁸

Voor de beperkte aandacht voor de campagnes tegen kernproeven zijn in dit verband opmerkelijk. Ten eerste doordat juist dit de originele bestaansreden was van Greenpeace en ten tweede door de grote impact van het Mururoa-incident op de berichtgeving rond Greenpeace. Dit incident vond in 1985 plaats in Auckland, Nieuw-Zeeland. Hier lag het Greenpeace-schip de *Rainbow Warrior* verankerd, klaar om uit te varen naar de atol Mururoa, waar de Franse regering van plan was om nieuwe kernproeven uit te

---

⁷⁵ Greenpeace Nederland, notulen werkbijeenkomst, (14/11/1988).

⁷⁶ Stichting Greenpeace Nederland, *Onderzoek onder de donateurs van Greenpeace, Projekt 60189* (Juni 1990). Zie figuur 1 in de bijlage voor de gehele tabel.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

voeren. Mururoa was al vaker voor dit doeleinde gebruikt. Zo waren er tussen 1966 en 1974 al 41 kernproeven met atoomwapens gedaan zonder acht te slaan op de bevolking van de omringende eilanden.⁷⁹ In de jaren die volgden zou het aantal kernproeven oplopen tot een totaal van 181.⁸⁰ Terwijl Greenpeace sinds zijn oprichting al protesteerde tegen de vervuilende effecten van kernproeven op het milieu, werd in de jaren tachtig ook in steeds grotere mate de gezondheidsrisico's van dergelijke kernproeven duidelijk. De bevolking van Frans-Polynesië, waar Mururoa onderdeel van uitmaakt, had bijvoorbeeld twee tot drie keer zoveel kans op kanker dan Polynesiërs met een zelfde genetische opbouw in Nieuw-Zeeland en Hawaï.⁸¹ Hierdoor ging Greenpeace een andere toon aanslaan met haar acties. Zoals Martini Gotjé, opvarende van de *Rainbow Warrior*, stelde: 'We zeiden niet meer: jullie vernietigen de aarde, maar lieten zien: voor deze mensen is de Derde Wereldoorlog al begonnen.'⁸² Greenpeace richtte zijn pijlen dus steeds meer op de effecten van deze proeven op de medemens in plaats van alleen de effecten op het milieu onder de aandacht te willen brengen.

Om de kernproeven te stoppen zou de *Rainbow Warrior*, varende onder de Nederlandse vlag, afreizen naar Mururoa om zo de kernproeven onmogelijk te maken. De eventuele menselijke aanwezigheid in de ontploffingsradius bij een kernproef zou namelijk een heftige reactie van de internationale gemeenschap oproepen waardoor de Fransen van de kernproef af zouden zien. Voordat dit plan in werking kon worden gezet werd de *Rainbow Warrior* echter met een ontploffing tot zinken gebracht in de haven van Auckland. Al snel bleek de Franse geheime dienst achter deze aanslag te zitten. Bij deze aanslag kwam de Nederlandse fotograaf Fernando Pereira om het leven, waardoor de zaak in Nederland jarenlang de gemoederen zou bezighouden. Ook bij de toestroom van donateurs is een duidelijke piek te onderscheiden na het Mururoa-incident. In de weken die volgden, werden er per week rond de 1600 donateurs geworven, wat in de werkbesprekingnotulen als abnormaal veel werd beschreven.⁸³ Uit het eerder genoemde onderzoek van Ogilvy &

---

⁷⁹ Florence de Vathaire et al., 'Thyroid cancer in French Polynesia between 1985 and 1995: influence of atmospheric nuclear bomb tests performed at Mururoa and Fangataufa between 1966 and 1974', *Cancer Causes and Control* 11, (2000) 59.

⁸⁰ David Stanley, *Moon Handbooks South Pacific*, (New York 2004) 115.

⁸¹ de Vathaire et al., 'Thyroid cancer in French Polynesia between 1985 and 1995', 59.

⁸² Eva Rensman, 'Greenpeace groot dankzij aanslag op de Rainbow Warrior', *Historisch Nieuwsblad* 6 (2000). <<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5442/greenpeace-groot-dankzij-aanslag-op-rainbow-warrior.html>> Geraadpleegd op 16-12-2018.

⁸³ Greenpeace Nederland, *notulen werkbespreking* (17-09-1985).

Mather blijkt echter dus dat dit incident niet per se leidde tot meer aandacht voor kernproeven, maar dat het de steun voor Greenpeace vergrootte staat vast.

Het feit dat Greenpeace de *Rainbow Warrior* wilde gebruiken voor haar acties bij Mururoa is binnen een bredere context te plaatsen. Al vanaf de oprichting van Greenpeace in 1971 werden haar acties voornamelijk met behulp van schepen uitgevoerd. Greenpeace Nederland nam deze manier van actievoeren over. Naast de internationale acties die Greenpeace International voerde met de schepen, zoals de strijd tegen walvisvaarders, de zeehondenjacht, het dumpen van nucleair afval in de zee en de eerder genoemde kernproeven, bleek het namelijk ook een effectief middel om op lokaal gebied actie te voeren. Zo werd er bij de eerder genoemde Noordzeecampagne gebruik gemaakt van Greenpeace-schepen om vervuilende boten die afval wilden lozen in de Noordzee de weg te blokkeren. Dit is een duidelijk voorbeeld waarbij een van origine internationaal repertoire op een bruikbare manier naar een nationale context vertaald werd. Nederland was bij uitstek geschikt voor deze manier van actievoeren, doordat de vervuiling van rivieren en van de eerder genoemde Noordzee centrale thema's waren van de campagnes van Greenpeace Nederland. Hiernaast werden de Nederlandse havens vaak gebruikt als doorvoerhaven voor chemisch of radioactief afval, met de bodem van de Noordzee of een afvaldump in een derde wereldland als eindbestemming.⁸⁴

Deze acties riepen veel reacties op. Zoals in hoofdstuk drie zal blijken, werden de blokkades die Greenpeace-schepen opwierpen tegen eerder genoemde transporten uitgebreid in de kranten besproken. Kranten waren echter niet het enige medium waar de acties van Greenpeace te volgen waren voor het Nederlandse publiek. In navolging van Greenpeace International werd Greenpeace Nederland de eerste Nederlandse milieuorganisatie die veelvuldig gebruik maakte van de televisie om haar acties aan het licht te brengen.⁸⁵ Greenpeace had al sinds het begin van de jaren tachtig een goede band met de tv-zender *Veronica*, toentertijd onderdeel van de publieke omroep. Deze samenwerking legde Greenpeace geen windeieren. Op deze manier kreeg ze de mogelijkheid om documentaires te produceren en te laten uitzenden door *Veronica*.⁸⁶ *Veronica* was in deze tijd een van de grootste publieke omroepen met meer dan een miljoen leden.⁸⁷ Hierdoor

---

⁸⁴ Greenpeace Nederland, *notulen werkbepreking* (14-11-1988).

⁸⁵ Ibidem, *notulen werkbepreking* (19-08-1988).

⁸⁶ Ibidem, *notulen werkbepreking* (11-11-1985).

⁸⁷ Ibidem, *notulen werkbepreking* (29-04-1985).

vergrootte Greenpeace niet alleen haar naamsbekendheid, maar werden er ook fondsen geworven. Zo ontvingen ze voor een documentaire soms wel 5 miljoen gulden.⁸⁸

Door deze samenwerking met *Veronica* had Greenpeace een belangrijk voordeel ten opzichte van de andere milieubewegingen in Nederland. Ogilvy & Mather benadrukt in haar rapport de noodzaak om concurrentie voor te blijven: 'Greenpeace ziet zich geconfronteerd met oprukkende concurrentie. Vooral het Wereld Natuur Fonds voert een actief informatie- en wervingsbeleid en begeeft zich zelfs op het Greenpeaceterrein. Greenpeace heeft daarom het idee grootschalig te moeten terugstoten.'⁸⁹ Deze terugstoot vond plaats aan de hand van een huis-aan-huis verspreid Greenpeacemagazine dat gesteund werd door *Veronica*. Aan de hand van dit magazine konden potentiële donateurs makkelijker bereikt worden. Dit werd gecombineerd met een lage instapdrempel voor nieuwe donateurs. Voor 10 gulden kon men al donateur worden. Daarnaast werd er niet veel van de donateurs verwacht.⁹⁰ De acties van Greenpeace werden vaak gevoerd door een kleine actieve kern, bijvoorbeeld door de bemanning van een Greenpeace-schip. Grote acties zoals massaprotesten, waarbij van de donateurs een actieve bijdrage werden verwacht, organiseerde Greenpeace nauwelijks. Van der Heijden noemt om deze reden de milieubeweging een 'reus op lemen voeten, indrukwekkend maar tamelijk ongevaarlijk'.⁹¹ Hierbij stelt hij dat de milieuorganisaties een groot potentieel onbenut lieten door hun leden niet te mobiliseren. Bij deze stelling zijn echter vraagtekens te plaatsen. Juist doordat er weinig verwacht werd van donateurs behalve geld storten waren mensen eerder bereid om donateur te worden. Met hun financiële bijdrage konden de Greenpeace-schepen betaald worden, waarmee effectief actie gevoerd kon worden. Zoals in hoofdstuk drie te zien zal zijn kreeg Greenpeace door deze acties in grote mate de publieke opinie aan haar zijde. Hierdoor zag de politiek zich genooddaakt op te treden tegen de grootste vervuilers en werd er in de jaren tachtig en negentig voortgebouwd aan de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne (WABM).⁹² De milieubewegingen in Nederland, met Greenpeace als één van de voortrekkers, hebben dus wel degelijk hun stempel gedrukt op de jaren tachtig.

---

⁸⁸ Greenpeace Nederland, *notulen werkbepreking* (11-11-1985).

⁸⁹ Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988*, (1988) 17.

⁹⁰ van der Heijden, 'Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme?', 98.

⁹¹ *Ibidem*, 98.

⁹² N. Teesing, et al. *Toegang Tot Het Milieurecht: Een Inleiding Voor Niet-Juristen* (Deventer 2001), 16-18.

Hoofdstuk 3: Greenpeace in de Nederlandse kranten

‘De misstanden die in pakweg 25 jaar ontwikkeling zijn gegroeid en oorzaak zijn van grootscheepse watervervuiling, kunnen niet binnen een paar jaar worden gesaneerd. Maar juist daarom zijn de spectaculaire Greenpeace acties uitermate nuttig en ook nodig om het saneringsproces op gang te houden’

- *De Volkskrant, 1987.*⁹³

Zoals in de inleiding beschreven zal in dit hoofdstuk bekeken worden hoe er in *De Volkskrant* en *De Telegraaf*, de meest gelezen kranten van de jaren tachtig, op de acties van Greenpeace werd gereageerd. Een eerste zoekopdracht in Delpher laat zien dat Greenpeace er op grote schaal in slaagde om met haar acties de kranten te bereiken. In de jaren 1978-1990 verschenen er 1289 krantenartikelen waarin Greenpeace werd genoemd in *De Volkskrant*, tegenover 648 in *De Telegraaf*.⁹⁴ Om vanuit deze bijna tweeduizend artikelen een behapbaar corpus van bronnen te creëren, is er voor gekozen om specifiek te kijken naar de reacties op de twee populairste campagnes die uit hoofdstuk twee naar voren zijn gekomen: de campagne tegen de zeevervuilingen en de campagne tegen chemisch afval.

De eerste grote actie van Greenpeace waarover uitgebreid door de kranten werd gerapporteerd was tegen de zeelozingen van het grote Duitse concern Bayer. Dit farmaceutische bedrijf stortte al sinds 1969 grote hoeveelheden chemisch afval in de Noordzee. Dit kon het bedrijf ruim tien jaar ongestoord blijven doen, totdat Greenpeace hier in 1980 verandering in bracht. Door de Rotterdamse Waalhaven met haar Greenpeace-schepen te blokkeren, werden de schepen die het chemisch afval vervoerden verhinderd om uit te varen. Pas nadat Bayer dreigde met grote schadeclaims moesten de Greenpeace-schepen de aftocht blazen. Al met al werd de actie toch een groot succes voor Greenpeace. Ten eerste slaagde Greenpeace er met deze actie in een grotere naamsbekendheid onder het Nederlandse publiek te vestigen. *De Volkskrant* stelde zelfs dat de actie het wereldnieuws bereikte.⁹⁵ De reacties in *De Volkskrant* op de actie waren uitermate positief. Zo werd volgens de krant aan de hand van de lozingen van Bayer duidelijk dat milieubewegingen zoals Greenpeace een onmisbare waakhondfunctie te vervullen hadden

⁹³ ‘Greenpeace-acties uitermate nuttig’, *De Volkskrant* (05-09-1987). Geraadpleegd op Delpher op 21-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010857023:mpeg21:a0687>

⁹⁴ Delpher, Zoekterm ‘Greenpeace’ in de periode 01-01-1978 t/m 31-12-1990. Geraadpleegd op 18-12-2018.

⁹⁵ ‘Chemisch gif van Bayer: Greenpeace belet schip lozen afval’, *De Volkskrant* (22-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010879933:mpeg21:a0187>

om de zee te beschermen.⁹⁶ Ten tweede slaagde Greenpeace er met deze actie in om de lozingen onder de aandacht van het Nederlandse publiek te brengen. Dit werd mede mogelijk gemaakt door het gebruik van schepen als haar actierepertoire. Door het blokkeren van de haven konden de lozingen op een effectieve en zichtbare manier voor korte tijd voorkomen worden. Deze manier van actievoeren werd breed uitgemeten in de media, wat het bereik van de actie alleen maar verder vergrootte. De Greenpeace-actie riep tevens reacties op in de maatschappij. Zo berichtte *De Volkskrant* bijvoorbeeld over een groep dierenartsen die de producten van Bayer boycotte totdat het concern een milieuvriendelijkere oplossing voor het chemisch afval zou vinden.⁹⁷ Deze eisen vonden bij Bayer echter geen gehoor. Sterker nog, de blokkering van de haven leidde ertoe dat het bedrijf stelde dat het dan recht had op een vergunning om het afval weer in de Rijn te lozen, zoals voor 1969 werd gedaan. Als wij het afval niet naar de Noordzee kunnen brengen dan laten we het wel door de Rijn vervoeren, zo luidde de redenering.⁹⁸ Een derde succes dat Greenpeace met deze actie bereikte was dat zulke vergunningen niet meer klakkeloos werden uitgegeven. Dit kwam onder andere doordat Greenpeace de risico's van dergelijke lozingen op wetenschappelijke manier wist te onderbouwen. In de berichtgeving van de kranten over de acties van Greenpeace zijn de in het vorige hoofdstuk genoemde *risk signals* duidelijk terug te zien. Hierbij is het interessant om te zien hoe Bayer de *risk signals* van Greenpeace probeerde te ontcrachten met haar eigen wetenschappelijke bevindingen. Zo stelde Bayer dat het 'biologisch reinigingsvermogen van zeewater toereikend is om de organische bestanddelen van het afvalwater af te breken.'⁹⁹ Hierin werd ze gesteund door de Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO). Deze organisatie stelde dat het afval slechts 'middelmatig giftig' was. Hierdoor waren 'de lozingen van Bayer aanvaardbaar' voor het TNO.¹⁰⁰

---

⁹⁶ Theo Klein, 'Elk jaar miljoenen tonnen afval: Noordzee blijft vuilnisvat', *De Volkskrant* (19-06-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880023:mpeg21:a0197>

⁹⁷ 'Dierenartsen beginnen boycot Bayer', *De Volkskrant* (28-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879937:mpeg21:a0133>

⁹⁸ 'Na actie in Rotterdam: Bayer wil afval lozen op Rijn', *De Volkskrant* (04-06-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880035:mpeg21:a0124>

⁹⁹ 'Greenpeace blijft lozing chemisch afval blokkeren', *De Telegraaf* (23-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011200731:mpeg21:a0327>

¹⁰⁰ 'Bayer maar een geval: Meer gif gaat via Nederland', *De Volkskrant* (25-06-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880028:mpeg21:a0074>

Door deze legitimeringen van het lozen van afval bleven de vergunningen geldig, maar ze werden wel in toenemende mate kritisch benaderd. Zo werd eind 1980 als onderdeel van de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne (WABM) een wet aangenomen waardoor bezwaar kon worden aangetekend tegen zogenaamde afvaldumpvergunningen.¹⁰¹ Van deze wet werd veel gebruikt gemaakt door Greenpeace. Door samen te werken met andere milieugroeperingen slaagde Greenpeace erin dat veel van dergelijke vergunningen werden opgeschort.¹⁰² Nadat de Nederlandse regering in 1981 bekend maakte de dumpvergunning van Bayer niet te verlengen, maakte het concern binnen enkele maanden bekend een methode ontwikkeld te hebben waardoor het afval niet meer in de zee geloosd hoefde te worden.¹⁰³ Dit laat zien dat de blokkeeractie van Greenpeace en de daaropvolgende juridische strijden tegen de dumpvergunningen, zoals dergelijke vergunningen consequent in de kranten werden genoemd, binnen relatief korte tijd zijn vruchten afwierp.

In de manier waarop *De Volkskrant* en *De Telegraaf* deze actie beschreven, zijn twee verschillende opvattingen van de milieuproblematiek te ontwaren. In *De Volkskrant* verschenen artikelen die duidelijk maakten dat de krant zich aan de kant van de milieubewegingen schaarde, *De Telegraaf* hield zich daarentegen meer op de vlakte. Terwijl *De Volkskrant* de Noordzee als 'een vuilnisvat' beschreef, en het toestaan van de lozingen door de Nederlandse regering zelfs een aantasting van de rechtsstaat noemde, onthield *De Telegraaf* zich van dergelijke normatieve termen.¹⁰⁴ Daarnaast besteedde *De Telegraaf*, in tegenstelling tot *De Volkskrant*, ook aandacht aan de nadelen die intrekkingen van afvaldumpingvergunningen met zich meebrachten. Zo publiceerde *De Telegraaf* in 1981 een artikel genaamd 'Petten opgescheept met radioactief afval', waarin werd geschreven over het Energieonderzoek Centrum Nederland (ECN) dat het radioactieve afval van ziekenhuizen niet meer kwijt kon. Dit artikel stond hiermee symbool voor alle bedrijven die schade

---

¹⁰¹ Werkgroep Noordzee, *Jaarverslag 1980-1981 Werkgroep Noordzee*, (1981) 2.

¹⁰² 'Petten opgescheept met radioactief afval', *De Telegraaf* (06-06-1981). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205105:mpeg21:a0710> & 'Dumpen afvalzuren de helft minder', *De Telegraaf* (22-07-1982). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205451:mpeg21:a0153>

¹⁰³ 'Bayer staakt lozing afval in Noordzee', *De Volkskrant* (25-06-1981). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010879631:mpeg21:a0072>

¹⁰⁴ 'In de rechtsstaat', *De Volkskrant* (18-10-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010880059:mpeg21:a0352> & Klein T., 'Elk jaar miljoenen tonnen afval: Noordzee blijft vuilnisvat'.

opliepen door het intrekken van hun vergunningen.¹⁰⁵ Het ECN stelde in dit artikel dat het onzin was dat zij hun vaten radioactief afval niet meer in de Noordzee mochten dumpen, aangezien de dumpingen volgens hen ‘geen enkel gevaar opleveren voor het zeemilieu’.¹⁰⁶ *De Telegraaf* ging in deze redenering mee, door te stellen dat het ECN ‘met de brokken’ van de genomen maatregelen zat. Hieruit blijkt dat *De Volkskrant* en *De Telegraaf* de risico’s van de vervuiling van de Noordzee anders inschatten. Dit leidde ertoe dat *De Volkskrant* duidelijk de kant van de milieubewegingen koos, daarentegen stond *De Telegraaf* aan de kant van de bedrijven, wiens werkzaamheden alleen maar bemoeilijkt zouden worden door de nieuwe milieuwetgevingen.

De successen die Greenpeace met de acties tegen Bayer behaalde, leidden ertoe dat hetzelfde actierepertoire meerdere malen herhaald werd. Het blokkeren van afvaldumpschepen bleef de kranten halen, en naarmate steeds meer studies aantoonde dat de gevolgen van de lozingen inderdaad zo ernstig waren als Greenpeace steeds beweerde, konden deze acties op een steeds bredere steun rekenen. Zo verschenen er in 1986 ook in *De Telegraaf* artikelen met titels als ‘Noordzee over 10 jaar “dode zee”’, waardoor de toon waarmee *De Volkskrant* al sinds 1980 schreef werd benaderd.¹⁰⁷

Nadat *De Telegraaf* in het kamp van de milieubewegingen terecht kwam, vond het een nieuwe tegenstander om tegen te ageren: Groot-Brittannië. Waar in Nederland Greenpeace, met behulp van andere milieuorganisaties, er in slaagde de afvaldumpingen radicaal te verminderen, bleef Groot-Brittannië stug doorgaan met het vervuilen van de Noordzee. Dit riep in de Nederlandse kranten veel boze reacties op. Het volgende fragment uit *De Telegraaf* is exemplarisch voor het algemene sentiment dat in de krant terug te vinden is: ‘Dat de biologen niet overdrijven wanneer zij spreken over de verontreiniging van de Britse kust en rivieren blijkt wel uit het feit dat er in de rivier Mersey bij Liverpool geen enkel leven meer voorkomt. Onlangs werden er in die rivier, waar enkele jaren geleden de zalmen nog vrolijk rondsprongen, meer dan duizend dode vogels gevonden. Ondanks dit alles gaat de Britse regering rustig door met het uitreiken van vergunningen aan

---

¹⁰⁵ ‘Petten opgescheept met radioactief afval’, *De Telegraaf* (06-06-1981).

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ ‘Noordzee over 10 jaar „dode zee”’, *De Telegraaf* (28-06-1986). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207233:mpeg21:a0763>

ondernemingen die besmet afval spuien, zodat nu 99 procent van het afval dat in de Noordzee wordt geloosd uit Engeland afkomstig is.’¹⁰⁸

Hoewel de 99 procent met een korrel zout genomen moet worden is het punt van *De Telegraaf* duidelijk. De Britten moeten, net zoals Nederland, hun steentje bijdragen in de strijd tegen de milieuvervuiling. Ook in *De Volkskrant* is een soortgelijk sentiment zichtbaar. Hier wordt Groot-Brittannië betiteld als ‘de vieze man van Europa’.¹⁰⁹ Met deze stellingnames verklaren de kranten zich solidair met de maatregelen die Greenpeace voor ogen heeft om de Noordzee te redden. Doordat Greenpeace ook een Engelse tak had, was het voor hen makkelijker om actie te voeren in Engeland. Op deze manier was het voor Greenpeace mogelijk een grotere rol te spelen in de bescherming van de Noordzee dan andere Nederlandse milieuorganisaties, zoals de Werkgroep Noordzee en Stichting Milieudefensie.¹¹⁰

Dat Greenpeace een internationale organisatie was had dus zijn voordelen bij het voeren van acties. Waar in hoofdstuk 2 is beschreven hoe Greenpeace Nederland zijn best deed om zich te profileren als een Nederlandse milieuorganisatie is dit niet in de kranten terug te zien. Buiten advertenties van Greenpeace zelf werd nagenoeg nooit het onderscheid gemaakt tussen Greenpeace Nederland en Greenpeace International. Maar het omgekeerde is ook niet te bespeuren, Greenpeace wordt bijvoorbeeld niet geportretteerd als een buitenlandse organisatie die de Nederlanders iets probeert op te dringen. Uiteindelijk was het feit dat Greenpeace de Nederlandse milieubelangen verdedigde, en hierin buitengewoon succesvol was door hun innovatieve repertoires, genoeg om veel donateurs te werven.

---

¹⁰⁸ Noordzee over 10 jaar „dode zee”, *De Telegraaf* (28-06-1986).

¹⁰⁹ Marieke Aarden, ‘Groot-Brittannië betiteld als vieze man van Europa’, *De Volkskrant* (25-11-1987).

Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010857017:mpeg21:a0093>

¹¹⁰ ‘Wat in het vat zit verzuurd niet’ *De Telegraaf* (29-08-1987). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207592:mpeg21:a0041> & ‘Open brief’, *De Telegraaf* (01-09-1981). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205329:mpeg21:a0041>

Hoofdstuk 4 Innovaties binnen Milieudefensie

'Een duidelijk gezicht vergroot de slagkracht van de acties, en vergroot het gewicht van de argumenten. Het succes van de ene actie "straalt af" op de andere. Er treedt bij iedere confrontatie met Milieudefensie een "a-ha-erlebnis" op, zowel bij het publiek als bij overheid en bedrijfsleven. Als basisgroep Luttelgeest roept "Stop kernenergie", dan maakt dat weinig indruk. Als Greenpeace hetzelfde roept, dan schuiven diverse ambtenaren op diverse departementen enigszins ongemakkelijk in hun stoel. Alles wat je doet wordt door de mensen beter onthouden: er zit als het ware een fel rood etiket aan, die in de grijze hersenmassa gemakkelijk terug te vinden is. Het effect van goede acties versterkt de naam Milieudefensie, en een sterke naam heeft weer effect op het succes van de acties.'

- VERENIGING MILIEUDEFENSIE, 1986.¹¹¹

Dit citaat is terug te vinden in het interne rapport van Milieudefensie waarin wordt ingegaan op hoe de herkenbaarheid van de organisatie bij het Nederlandse publiek kan worden verbeterd. Dit citaat laat in een oogopslag de rode draad van dit hoofdstuk zien. Nederlandse milieubewegingen zoals Milieudefensie voelden gedurende de jaren tachtig in toenemende mate de dwang om te innoveren om op deze manier het succes van Greenpeace te evenaren. Terwijl Greenpeace als het rolmodel voor de milieubeweging ging functioneren was de grootste uitdaging voor andere milieubewegingen om een duidelijke eigen identiteit aan te nemen om zo niet in vergetelheid te raken. Dit spanningsveld tussen het behouden, of in toenemende mate vormen, van een eigen identiteit tegenover het gedeeltelijk overnemen van de werkwijze van Greenpeace is mooi te onderscheiden bij Vereniging Milieudefensie.

Milieudefensie werd opgericht in 1972 als reactie op het rapport *'The Limits to Growth'* van de Club van Rome. In navolging van dit rapport probeerde Milieudefensie de milieuproblematiek op wetenschappelijke wijze in kaart te brengen voor het grote publiek. Deze boodschap werd hoofdzakelijk verspreid aan de hand van het tijdschrift van Milieudefensie dat vanaf de oprichting in 1972 maandelijks verscheen. Hiernaast werden op lokaal gebied activiteiten georganiseerd door zogenaamde kerngroepen die semiautonom te werk gingen.

---

¹¹¹ Vereniging Milieudefensie, *Herkenbaarheid van Vereniging Milieudefensie* (Oktober 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

In de jaren 1977 tot 1980 vond een radicalisering plaats binnen Milieudefensie. De bedreiging van het milieu werd geweten aan het kapitalisme. Vanuit Milieudefensie gingen dan ook steeds meer geluiden op die stelden dat structurele veranderingen nodig waren om het milieu te kunnen beschermen. Door de antikapitalistische weg die Milieudefensie insloeg werden in toenemende mate grote wereldproblemen aangehaald die niet rechtstreeks met het milieu te maken hadden, maar die volgens Milieudefensie wel het vernietigende karakter van het kapitalisme illustreerden. Een voorbeeld hiervan is de aandacht die Milieudefensie besteedde aan de hongersnood in Afrika. In 1981 publiceerde Milieudefensie het boekje *'Honger, Tien sprookjes de wereld uit'*. In de correspondentie met de VPRO-radio in 1981 vatte Milieudefensie de boodschap van het boek kernachtig samen: 'Hongersnood in Afrika is niet te wijten aan zaken zoals overbevolking. Maar doordat bevolking geen zeggenschap heeft over de bestemming van het voedsel wat in die landen wordt geproduceerd. Die zeggenschap valt toe aan multinationale ondernemingen, dictators en grootgrondbezitters. Hun praktijken leiden tot een scherpe verslechtering van de situatie van arme mensen.'¹¹² Dit voorbeeld lijkt aan te sluiten bij het beeld dat van Milieudefensie, als een ideologisch radicale milieubeweging, wordt geschetst in de secundaire literatuur.¹¹³

Bij dit beeld van Milieudefensie als een radicale organisatie zijn echter kanttekeningen te plaatsen als wordt gekeken naar haar actierepertoires. Een van de voornaamste manieren waarop Milieudefensie de milieuproblematiek onder de aandacht probeerde te brengen, was door het organiseren van tentoonstellingen en het verstrekken van lespakketten aan scholen, zodat ook de jongste generatie het belang van het milieu zou inzien. Een van de grote tentoonstellingen die eind jaren zeventig door het land reisde was de tentoonstelling *Tekenen aan de Wand*. Met deze tentoonstelling werd niet alleen de achteruitgang van het milieu aan de bezoekers getoond, maar vooral wat men er zelf aan kon doen. Zo werd er gewezen op de effecten die het gebruik van nieuwe huishoudelijke apparaten en auto's op het milieu hadden. Op deze manier werd getracht het gevoel van machteloosheid weg te

---

¹¹² Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie met VPRO-radio* (1981, exacte datum n.b.), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

¹¹³ Van der Heijden, 'Van kleinschalig utopisme naar postgiro-activisme?', 93.

nemen bij het Nederlandse publiek, door hen het gevoel te geven dat je als individu ook iets kon doen om het milieu te beschermen.¹¹⁴

Deze werkwijze lijkt naadloos aan te sluiten bij het 'verinnerlijkingbeleid' van de Nederlandse overheid in de jaren tachtig zoals in het eerste hoofdstuk is beschreven. Het feit dat Milieudefensie al in de late jaren zeventig een soortgelijke verinnerlijking tot stand probeerde te brengen via dergelijke tentoonstellingen laat zien dat de acties die zij in de jaren tachtig ging voeren, met subsidie van de overheid, in de praktijk een voortzetting was van haar al bestaande actierepertoire. Ook het wetenschappelijke karakter dat Milieudefensie vooral in haar beginjaren kenmerkte, werkte door in haar werkwijzen van de jaren tachtig. Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig werd Milieudefensie door de aanwezige expertise veelvuldig ingeschakeld om mee te werken aan documentaires en films. Enerzijds werd er samengewerkt met Nederlandse publieke omroepen zoals de NOS, Veronica en de VARA.¹¹⁵ Zo konden programma's over het milieu via deze omroepen een groot publiek bereiken. Hiernaast ging Milieudefensie ook veel samenwerkingen aan met andere milieubewegingen. In 1980 werkte ze ondermeer samen met Greenpeace aan '*Het Walvisboek*'. Hoewel deze gezamenlijke publicatie nauwelijks een samenwerking te noemen is. Milieudefensie was verantwoordelijk voor de inhoud van het boek, terwijl Greenpeace de financiering ervan op zich nam.¹¹⁶

Milieudefensie was genoodzaakt om veel van dergelijke samenwerkingsverbanden aan te gaan. Door een gebrek aan economische middelen kon Milieudefensie maar weinig grote acties volledig zelfstandig opzetten. Dit contrast met Greenpeace, die als internationale organisatie al in een vroeg stadium over genoeg economische middelen beschikte om zelf documentaires te produceren en boeken uit te geven, leidde ertoe dat Milieudefensie vaak tot de tweede viool veroordeeld werd. Dit kwam de naamsbekendheid van de organisatie niet ten goede, waardoor ze genoodzaakt werd om naarmate de jaren tachtig vorderde, haar werkwijze te innoveren.

---

¹¹⁴ Vereniging Milieudefensie, *Verslag tentoonstelling 'Tekenen aan de Wand'*, Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie 1977-1979 met betrekking tot de Tentoonstelling 'Tekenen aan de Wand', ARCH 120.

¹¹⁵ Ibidem, *Correspondentie met de Nederlandse Omroep Stichting (16-12-1980)*, *Correspondentie met de VPRO (30-06-1980)* en *Correspondentie met Veronica Omroep Organisatie (22-08-1979)* Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980, ARCH 124.

¹¹⁶ Ibidem, *Overeenkomst Walvisboek (1980, exacte datum n.b.)*, Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980, ARCH 124.

Er zijn diverse redenen aan te wijzen voor de beperkte economische middelen die Milieudefensie tot haar beschikking had. Ten eerste weerhield haar antikapitalistische houding haar er in het begin van de jaren tachtig van om fondsen te werven met behulp van de verkoop van merchandise. In de correspondentie van Milieudefensie is dit duidelijk terug te zien toen een bedrijf opperde om merchandise, zoals beeldjes, voor haar te gaan produceren waar ze economisch een slaatje uit kon slaan. Het bedrijf kreeg nul op rekest: 'Tevens zien wij acties uitend in het kopen van beeldjes ter ondersteuning, niet zo zitten. [...] het Wereld Natuurfonds lijkt mij een organisatie die meer in de voor jullie voorgestelde richting van actievoeren zit.'¹¹⁷ Het weigeren van het verkopen van merchandise fungeerde op deze manier als een manier waarop Milieudefensie zich probeerde te onderscheiden van milieubewegingen die dit wel deden zoals Greenpeace en het Wereld Natuurfonds.

Een tweede verklaring voor de economische situatie van Milieudefensie was het feit dat ze financieel onafhankelijk wilde blijven en daardoor geen aanspraak maakte op overheidssubsidies of andere vormen van financiële steun. Dit zag ze aan het eind van de jaren zeventig als een belangrijke voorwaarde om als milieubeweging volledig ongebonden te werk te gaan.¹¹⁸ Hoewel dit lang een belangrijk deel van de identiteit van Milieudefensie uitmaakte, werd er in 1980 toch overstag gegaan door subsidie aan te vragen bij het Stichting Steunfonds Maatschappijhervorming. Deze subsidies leidden volgens het archiefmateriaal niet tot een koerswijziging binnen Milieudefensie. Ook de daaropvolgende jaren bleef ze zich hoofdzakelijk richten op het houden van tentoonstellingen en het organiseren van cursussen voor scholen.¹¹⁹ Het hield echter wel in dat ze zich niet meer konden beroepen op haar economische onafhankelijkheid.

De derde verklaring voor de geldproblemen bij Milieudefensie is dat ze tot aan de jaren tachtig nauwelijks aan actieve ledenwerving deed. Het geld dat ze binnenkreeg was hoofdzakelijk afkomstig uit de eerder genoemde samenwerking met omroepen, scholen en ander milieubewegingen. Hierdoor ontbrak het haar aan een constant inkomen waarover het Wereld Natuurfonds en Greenpeace wel beschikten.

---

¹¹⁷ Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (17-06-1980), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980, ARCH 124.

¹¹⁸ Ibidem, *Reactie op Commentaar van W.B.F. Schaper* (1980, exacte datum n.b.), ARCH 124.

¹¹⁹ Ibidem, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (20-10-1982), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

Deze bovengenoemde beperkingen van Milieudefensie, gepaard met de snelle opkomst van Greenpeace in de jaren tachtig, leidden ertoe dat de organisatie zijn werkwijze in rap tempo moest innoveren om een relevante speler binnen de Nederlandse milieubeweging te blijven. De eerste verandering in dit kader is al in het begin van de jaren tachtig zichtbaar. Rond 1982 werd de antikapitalistische houding definitief ingeruild voor het geloof in de mogelijkheid tot een ecologische modernisering. Deze verandering in de ideologie van Milieudefensie was mede ingegeven door de veranderende tijdsgeest die gepaard ging met de regeringsperiode van de kabinetten Lubbers I, II en III. Zoals in hoofdstuk 1 uiteen is gezet kwam de aandacht van het Nederlandse publiek in steeds grotere mate op de economie te liggen. Uit de correspondentie van Milieudefensie blijkt dat zij deze ontwikkeling vroeg in de jaren tachtig herkende en hierop probeerde in te spelen. Al in 1982 werd vastgesteld dat het milieu niet meer op de eerste plaats stond op het ‘problemenlijstje’ van mensen. Die plek was ingenomen door zorgen over de werkloosheid en de economische crisis.¹²⁰

Milieudefensie zag het in dit maatschappelijk landschap als haar taak om te laten zien hoe de bescherming van het milieu kon samengaan met economische vooruitgang, bijvoorbeeld door aan te dringen op investeringen in nieuwe milieuvriendelijke sectoren.¹²¹

Deze ideologische omslag binnen Milieudefensie ten spijt, bleef het houden van tentoonstellingen en het organiseren van cursussen voor scholen ook in 1982 nog de voornaamste methode om het Nederlandse publiek bewust te maken van de milieuproblematiek.¹²² Er kwam binnen Milieudefensie echter wel in toenemende mate kritiek op de afwezigheid van concrete acties. In zijn afscheidsrede gaf de persvoorlichter Ruud van der Colk dit als een van de voornaamste redenen achter zijn vertrek: ‘Vele malen is geconstateerd, dat de actiepoot van Milieudefensie tot een schraal, uiterst minimum is verschrompeld. [...] Nagenoeg alle voorstellen gaan de richting op van scholing of het uitgeven van publicaties. [...] Het ontbreken van naar buiten toe gerichte activiteiten zit me dwars, méér dan ik waarschijnlijk ooit kan uiten.’¹²³

---

¹²⁰ Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (26-11-1982 Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

¹²¹ Cramer, *De Groene Golf*, 112.

¹²² Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (20-10-1982), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

¹²³ *Ibidem*, *Afscheidslezing Ruud van der Colk* (24-11-1982), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

Een belangrijk gevolg van het ontbreken van dergelijke acties was de lage naamsbekendheid van Milieudefensie. Vanaf 1984 begon Milieudefensie zich echter steeds meer om haar naamsbekendheid, en haar profilering naar het Nederlandse publiek in het algemeen, te bekommeren. Zo kregen medewerkers van Milieudefensie in 1984 voor het eerst een wervingstraining, waarin ze getraind werden om Milieudefensie als duidelijk definieerbaar 'product' aan het Nederlandse publiek te verkopen.¹²⁴ Dit bracht echter nieuwe problemen met zich mee. Milieudefensie had namelijk niet van begin af aan een duidelijke strategie met enkele centrale campagnes, zoals bij Greenpeace het geval was. Hoe Milieudefensie zich naar het Nederlandse publiek moest gaan profileren werd hierdoor een van de grote vraagstukken in de tweede helft van de jaren tachtig voor de organisatie.

Het eerste punt dat hierbij binnen Milieudefensie ter sprake kwam, was de selectie van onderwerpen. Hierbij werd de ondermaatse naamsbekendheid rechtstreeks gekoppeld aan de uiteenlopende campagnes van Milieudefensie. Zo werd het volgende gesteld in een intern rapport van Milieudefensie: 'Voordat mensen besluiten om lid te worden moet ze je uiteraard kennen. Ze moeten weten wie je bent en wat je doet. Een belangrijke factor hierin zijn de massamedia, zoals dagbladen radio, t.v. [...] Milieudefensie doet veel, en veel kleine dingetjes. Dat zorgt niet voor een helder beeld van Milieudefensie. We worden niet goed met iets concreets geassocieerd.'¹²⁵ In deze context werd met een schuin oog naar Greenpeace gekeken, dat in deze jaren ladingen donateurs wierf met haar gestructureerde media- en campagnebeleid. Soms werd letterlijk het voorbeeld van Greenpeace overgenomen. Zo werd in 1985 door het Ledenwerfcomité van Milieudefensie een plan opgesteld om krantenredacties te gaan benaderen voor gratis advertentieruimte, want 'Ron van Huizen van Greenpeace heeft dit met succes gedaan'.¹²⁶ Uit het volgende hoofdstuk zal blijken dat Milieudefensie vergeleken met Greenpeace er echter maar in beperkte mate in slaagde om media-aandacht voor zichzelf te genereren in de Nederlandse kranten.

Om het tij te keren werd in 1986 een nieuwe strategie vastgesteld om de naamsbekendheid van Milieudefensie te vergroten. Een belangrijk onderdeel van deze

---

¹²⁴ Vereniging Milieudefensie, *Verslag MD training "Ledenwerving en publiciteit"* (19-01-1984), Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

¹²⁵ Ibidem, *Ledenwerving van Vereniging Milieudefensie: Visiestuk, plannen voor de komende tijd* (21 augustus 1987), Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

¹²⁶ Ibidem, *Correspondentie Ledenwerfcomité* (04-01-1985), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

strategie was dat zij onderwerpen wilde gaan monopoliseren.¹²⁷ In de nasleep van de kernramp bij Tsjernobyl werd bepaald dat de nadruk van de campagnes op de gevaren van kernenergie moest komen te liggen. Hiermee begaf Milieudefensie zich op bekend terrein. Al aan het begin van de jaren tachtig publiceerde ze boeken zoals *Atoomenergie, Nee bedankt!* waarin zij wees op de gevaren van kernenergie en protesteerden tegen de komst van kerncentrales in Nederland.¹²⁸ Met de Tsjernobyl-ramp van 1986 kon ze plotseling op een enorme belangstelling voor dit onderwerp rekenen wat resulteerde in een grote aanwas van nieuwe donateurs, iets waar de organisatie normaliter zoveel moeite mee had. Terwijl er vroeger meer dan eens met een jaloerse blik naar Greenpeace werd gekeken, die volgens Milieudefensie altijd een 'lekker product' had om aan de man te brengen, slaagde Milieudefensie er met haar anti-kernenergicampagne er voor het eerst in om het publiek op grote schaal warm te laten lopen voor 'haar' onderwerp.¹²⁹ De wervingskracht die uitging van de Tsjernobyl-ramp werd al snel herkend door Milieudefensie. Het rapport over de campagne 'Milieudefensie meet radio-actieve straling' verscheen op 23 juni 1986, twee maanden na de kernramp in Tsjernobyl. Hierin stond het volgende te lezen: 'Ledenwervend kan er een enorm effect van dit plan uitgaan. De laatste jaren hebben we al vaak verzucht hoe jammer het is dat wij ons kunnen identificeren met de redding van één of ander zielig diertje. Uit het meten van radio-actieve straling kan volgens mij de zelfde wervingskracht "stralen" als uit het zeehondje, de walvis of de pandabeer. Het is een wervingssymbool dat ook past bij het karakter van Milieudefensie.'¹³⁰

Hiermee wordt een van de belangrijkste ontwikkelingen zichtbaar die de opkomst van Greenpeace met zich meebracht in Nederland. Milieubewegingen werden gedwongen om een kleiner werkterrein te monopoliseren zodat ze herkenbaar bleven voor het grote publiek naast het snelgroeiende Greenpeace. De campagnes op deze kleine werkterreinen moesten tevens spectaculair genoeg geacht worden door de media om er aandacht aan te besteden en om zo een groot publiek te kunnen bereiken met de boodschap. Dit leidde er tevens toe

---

¹²⁷ Vereniging Milieudefensie, *Herkenbaarheid van Vereniging Milieudefensie* (Oktober 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

¹²⁸ 'Twijfels aan Kern-energie?', *De Telegraaf*, (05-04-1979). Geraadpleegd op Delpher op 30-05-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011200383:mpeg21:a0021>

¹²⁹ Vereniging Milieudefensie, *Ledenwerving van Vereniging Milieudefensie: Visiestuk, plannen voor de komende tijd* (21 augustus 1987), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

¹³⁰ Ibidem, *Campagne "Milieudefensie meet radio-actieve straling"* (23 juni 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

dat milieubewegingen die van origine geen sterke actiepoet hadden, zoals Milieudefensie, gedurende de jaren tachtig steeds vaker trachtten om grootschalige acties op te zetten. Hierbij moet wel gesteld worden dat Milieudefensie niet het actierepertoire van Greenpeace overnam. Zoals uit het tweede hoofdstuk bleek leunde Greenpeace hoofdzakelijk op een kleine kerngroep van Greenpeaceleden die met behulp van de Greenpeace-vloot spraakmakende acties op touw konden zetten. Milieudefensie probeerde daarentegen door het op de been brengen van een groot aantal sympathisanten de aandacht van de media te trekken. In hoeverre zij hierin slaagde zal in het laatste hoofdstuk van dit onderzoek aan bod komen, waarin de reactie van de Nederlandse kranten op Milieudefensie behandeld wordt.

Hoofdstuk 5 Milieudéfensie in de Nederlandse kranten

'Geestdrift voor dit krankzinnige plan kan dan ook alleen het resultaat zijn van gebrekkig denkwerk. Van organisaties als de Consumentenbond en Milieudéfensie kan dat nog door de vingers worden gezien; bedenkelijker wordt het als de minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne zich sterk maakt voor zo'n heilloze onderneming.'

- DE TELEGRAAF, 1981.¹³¹

In navolging van het derde hoofdstuk zal in dit hoofdstuk de reactie van de Nederlandse kranten op de acties van Milieudéfensie bekeken worden. Hierbij is dezelfde methodologie gehandhaafd als in hoofdstuk 3, waarbij *De Telegraaf* en *De Volkskrant* als graadmeter voor de Nederlandse kranten zijn genomen. Net zoals bij de reactie op Greenpeace te zien was, werd Milieudéfensie vaker genoemd in *De Volkskrant* dan in *De Telegraaf*. Volgens de krantendatabase Delpher werd Milieudéfensie slechts 153 keer genoemd door *De Telegraaf* in de periode 1978-1990. Bij *De Volkskrant* lag dit aantal veel hoger en werd er in zeker 713 artikelen gesproken over deze organisatie.¹³² Bij *De Volkskrant* was het door het grote aantal artikelen noodzakelijk om een selectie te maken om zo een behapbaar corpus van bronnen te creëren. De gemaakte selectie is gericht op artikelen die ingaan op de twee belangrijkste campagnes van Milieudéfensie: de anti-kernenergie- en de zure regen-campagne.¹³³ De relatief kleine hoeveelheid artikelen over Milieudéfensie die tussen 1978 en 1990 in *De Telegraaf* zijn verschenen, maakt het mogelijk om zonder een verdere selectie de 153 artikelen van *De Telegraaf* te analyseren.

Er zijn meerdere interessante conclusies te trekken uit de artikelen die in de eerste helft van de jaren tachtig in *De Telegraaf* verschenen. Ten eerste blijkt uit deze artikelen dat *De Telegraaf* zich aan de begin van de jaren tachtig uiterst kritisch uitliet over de verrichtingen van Milieudéfensie. Zoals aan het openingscitaat van dit hoofdstuk al is af te lezen, had *De Telegraaf* geen hoge pet op van Milieudéfensie. *De Telegraaf* bestempelde de argumenten van de milieuorganisatie vaak bij voorbaat al als overdrijvingen. Dit kwam deels

---

¹³¹ 'Zweedse milieu-expert vindt melkfles onzin', *De Telegraaf*, (27-06-1981). Geraadpleegd op Delpher op 08-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205122:mpeg21:a0892>

¹³² Zie Delpher, zoekterm 'Milieudéfensie', periode 01-01-1978 t/m 31-12-1990.

¹³³ Vereniging Milieudéfensie, *Herkenbaarheid van Vereniging Milieudéfensie* (Oktober 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudéfensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

door het karakter van de campagnes van Milieudefensie die *De Telegraaf* uitkoos om te bespreken. Vaak werden er door *De Telegraaf* specifieke campagnes aangehaald die een redelijk pietluttig karakter hadden of die de burger geld kostte, zonder dat daar volgens *De Telegraaf* grote voordelen tegenover stonden. Kenmerkend hiervoor waren de campagnes van Milieudefensie tegen het gebruik van nieuwe fruitkatten door de agrarische sector en voor de herinvoering van glazen melkflessen. Rond deze campagnes werd het beeld geschetst dat Milieudefensie een organisatie was die met zijn irrationele acties de groei van de Nederlandse economie in de weg stond. De ingebruikname van nieuwe eenmalige fruitkratjes zou 'de presentatie van het Nederlandse fruit en daarmee concurrentiepositie ten opzichte van het buitenlands fruit verbeteren.' Het Productschap voor Groenten en Fruit zag hier zelfs 'de redding van de Nederlandse fruitteelt in'.¹³⁴ Milieudefensie stelde echter dat het gebruik van deze eenmalige fruitkratjes tot onnodige vervuiling zou leiden en daarom niet doorgevoerd zou moeten worden. Hoewel *De Telegraaf* in dit artikel zelf nog geen waardeoordeel velde, besteedde het wel aanzienlijk meer aandacht aan de argumenten van de voorstanders van het gebruik van deze fruitkatten.

Deze strategie is vaker terug te zien in artikelen in *De Telegraaf*. Zo ook bij de campagne rond het invoeren van de glazen melkfles. Ook hier werd de campagne van Milieudefensie hevig bekritiseerd: 'Glas voor melk vinden we een buitengewoon dom plan. Ik kan U aantonen dat Nederland door melkkartons te vervangen door glas ieder jaar opnieuw ruim 100 miljoen gulden zal gaan uitgeven aan een twijfelachtige oplossing voor een heel klein stukje milieuproblematiek en dat daar, als het meevalt, een besparing van 1 miljoen gulden tegenoverstaat door beperking van de afvalstroom.'¹³⁵ Hier werden alleen de nadelen van de campagne belicht, zonder de argumenten van Milieudefensie aan bod te laten komen. Niet geheel toevallig werd de campagne tevens aangevallen wegens de buitensporige kosten die het de Nederlandse belastingbetaler zou kosten.

Dat *De Telegraaf* in de eerste helft jaren tachtig een toonbeeld was van de nonsensere retoriek, die ook door Lubbers op politiek gebied gevoerd werd, was al eerder in dit onderzoek te zien in de manier hoe *De Telegraaf* over Greenpeace schreef. Ook hier werden aanvankelijk de acties van Greenpeace gehekelde omdat zij de werkzaamheden van

---

¹³⁴ 'Milieudefensie vindt fruitkrat verspilling', *De Telegraaf* (28-10-1980). Geraadpleegd op Delpher op 08-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011204865:mpeg21:a0237>

¹³⁵ 'Zweedse milieu-expert vindt melkfles onzin', *De Telegraaf*, (27-06-1981).

bedrijven, en dus de groei van de economie, belemmerde. Deze houding kwam echter nog duidelijker naar voren bij haar reactie op de campagnes van Milieudefensie. Dit kwam niet alleen doordat de maatregelen die Milieudefensie voorstelde vaak geld kostten, maar ook doordat Milieudefensie in *De Telegraaf* van een minder goede reputatie genoot dan Greenpeace. De deskundigheid van Milieudefensie werd meerdere malen betwijfeld door de krant. Zo werd de volgende ongezouten kritiek geleverd op een tv-uitzending van de NOS, waarin een medewerker van Milieudefensie in gesprek ging met een CDA-minister over de voor- en nadelen van kernenergie: 'Niemand die werkelijk verstand had van kernenergie was in die studio uitgenodigd en terecht niet, want dan zou al spoedig het totale onbenul van al degenen die wel aanwezig waren, zijn aangetoond.'¹³⁶ Deze kritische benadering van *De Telegraaf* tegenover Milieudefensie werd nog eens versterkt door het feit dat Milieudefensie gesubsidieerd werd door de Nederlandse overheid.¹³⁷ Dit paste naadloos in het narratief van *De Telegraaf* waarin Milieudefensie als een organisatie werd beschreven die de Nederlandse burger onnodig veel geld kostte zonder enig resultaat te leveren.

Deze berichtgeving stond in schril contrast met de manier waarop *De Volkskrant* over Milieudefensie schreef. Hier werd Milieudefensie in de eerste helft van de jaren tachtig wel al als een deskundige milieuorganisatie neergezet, waar wel degelijk naar geluisterd moest worden. Deze houding van *De Volkskrant* vertaalde zich in artikelen waar de argumenten van Milieudefensie als uitgangspunt werden genomen om het beleid van de overheid te bekritisieren.¹³⁸ In deze artikelen werd Milieudefensie als de beschermer van de Nederlandse milieubelangen beschreven, tegenover een overheid die vervuilende bedrijven de hand boven het hoofd hield.

Doordat de houding van *De Telegraaf* in de eerste helft van de jaren tachtig grotendeels overeenkwam met de houding van de overheid, werd in tegenstelling tot *De Volkskrant*, Milieudefensie nooit aangehaald om kritiek te leveren op het overheidsbeleid. Alleen de strijd van Milieudefensie tegen bedrijven werd in *De Telegraaf* uitgelicht. Hierbij

---

¹³⁶ Leo Derksen, 'De NOS: podium voor onheilbrengers', *De Telegraaf* (28-09-1981). Geraadpleegd op Delpher op 13-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205352:mpeg21:a0110>

¹³⁷ Leo Derksen, 'Naastenliefde', *De Telegraaf* (08-11-1986). Geraadpleegd op Delpher op 14-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207347:mpeg21:a0801>

¹³⁸ Zie o.a. 'Strikte Handhaving Nieuwe Maximale Snelheid is Luchtballon: Milieudefensie acht 120 km „waanzin ten top"', *De Volkskrant* (07-12-1987). Geraadpleegd op Delpher op 12-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010856947:mpeg21:a0058> & 'Landbouwproject roept vragen op', *De Volkskrant* (19-02-1983). Geraadpleegd op Delpher op 12-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010878604:mpeg21:a0292>

stonden, anders dan bij *De Volkskrant*, de negatieve economische gevolgen van de maatregelen die Milieudefensie wilde doorvoeren centraal.

De positieve waardering van Milieudefensie door *De Volkskrant* is tevens af te lezen aan de manier waarop de argumenten van de organisatie werden opgetekend in de krant. In grote artikelen werden de argumenten van Milieudefensie uitgebreid uiteengezet, waarbij technisch taalgebruik niet werd geschuwd. Ook dit verschilde met de artikelen in *De Telegraaf*. De berichtgeving van *De Telegraaf* over de acties van Milieudefensie bleef vaak oppervlakkig, zonder op de achterliggende motieven van de acties in te gaan.

Dit verschil tussen de twee kranten is mooi af te lezen aan twee artikelen over de acties van Milieudefensie tegen de raffinaderijen van de multinational Shell in de jaren 1985-1986. In het artikel in *De Telegraaf* werd het motief van deze acties getypeerd als "'een protest tegen de grootste verzuurder van Nederland, die niets doet om de uitstoot van raffinaderijen schoon te houden'", aldus de milieudemonstranten'. Hierna werd Shell aan het woord gelaten. Shell stelde dat het niet meer dan logisch was dat ze een grotere rol speelde in het verzuren van regen, aangezien ze ook over de grootste raffinaderij van Europa beschikte.¹³⁹ Het artikel van *De Volkskrant* gaat dieper in op de wetenschappelijke kant van de zure regen, door een expert van Milieudefensie hierover aan het woord te laten. Hierbij stelde *De Volkskrant* dat Milieudefensie het hoofdzakelijk oneens was met de innovaties waarmee Shell aan de strengere zwaveluitstootwetgeving wilde voldoen. Shell wilde haar zwaveluitstoot verminderen door meer gebruik te gaan maken van het relatief schone aardgas. De expert van Milieudefensie beargumenteerde echter dat 'het zonde is schoon aardgas te gebruiken in industrieën die ook (zwavelrijke) olie kunnen stoken. Bij de industrie is rookgasontzwaveling technisch eenvoudig te realiseren.'¹⁴⁰

Dit is een voorbeeld van een onderwerp waarbij de wetenschappelijke argumenten achter de acties van Milieudefensie wel in *De Volkskrant* werden uitgelegd maar niet in *De Telegraaf*. Hierdoor kon in *De Telegraaf* in de eerste helft van de jaren tachtig het beeld blijven bestaan van Milieudefensie als een onkundige, naïeve milieubeweging. De wetenschappelijke argumentatie van Milieudefensie, die het probleem aankaartte en een

---

¹³⁹ 'Protest tegen zure regen op dak van Shell', *De Telegraaf* (15-04-1986). Geraadpleegd op Delpher op 15-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207171:mpeg21:a0243>

¹⁴⁰ 'Protest tegen uitstoot Zwaveldioxyde: Milieudefensie bezet vier schoorstenen Shell-Pernis', *De Volkskrant* (26-03-1985). Geraadpleegd op Delpher op 15-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879080:mpeg21:a0136>

oplossing aanleverde, kon wel op veel waardering rekenen van *De Volkskrant*. Hierdoor was *De Volkskrant* van mening dat de overheidssubsidies voor Milieudefensie niet meer dan terecht waren. Ze stelde zelfs dat het subsidiëren van ‘milieuorganisaties als Greenpeace of Milieudefensie’ de beste manier was om op een wetenschappelijke manier de milieuproblematiek aan te pakken.¹⁴¹ Hiermee stond *De Volkskrant* lijnrecht tegenover *De Telegraaf* die subsidies voor milieubewegingen aanvankelijk als weggegooid geld beschouwde.

Maar zoals in het derde hoofdstuk naar boven kwam in de berichtgeving over Greenpeace, werd *De Telegraaf* in de loop van de jaren tachtig ook positiever over Milieudefensie. Milieudefensie oogstte vooral waardering met haar campagnes die duidelijk gericht waren op het beschermen van het welzijn van de doorsnee Nederlander. Een goed voorbeeld hiervan is de campagne waarin mensen grond uit hun volkstuintje op konden sturen om deze te laten testen op gif. Hiermee werd een belangrijk onderwerp van de gifcampagne, de verontreiniging van de grond door chemicaliën, verbonden aan gezondheidsrisico’s voor de gewone Nederlander. Uit de testen bleek dat de grond ook daadwerkelijk vervuild was. Hierdoor werd deze campagne breed uitgemeten in *De Telegraaf*.¹⁴²

Het succes van dergelijke campagnes van Milieudefensie is te verklaren aan de hand van de eerder beschreven kenmerken van de *risk society*, waarin de milieubewegingen opereerden. Met deze campagnes slaagde Milieudefensie er in om bestaande milieurisico’s te concretiseren in de Nederlandse samenleving. Hierdoor zagen steeds meer mensen het belang in van het bestrijden van dergelijke milieugevaren. Aan de voorheen kritische *Telegraaf* is af te lezen dat Milieudefensie met dergelijke acties aan ‘symbolic power’ won. Hierdoor werd Milieudefensie aan het eind van de jaren tachtig niet alleen vaker genoemd door *De Telegraaf*, maar werden haar acties ook positiever beoordeeld.¹⁴³ In navolging van *De Volkskrant* werden woordvoerders van Milieudefensie uitgebreider aan het woord

---

¹⁴¹ ‘Landbouwproject roept vragen op’, *De Volkskrant* (19-02-1983). Geraadpleegd op Delpher op 12-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010878604:mpeg21:a0292>

¹⁴² ‘Zelf gekweekte groente eten kan schadelijk zijn Volkstuinjes met gif verontreinigd’, *De Telegraaf* (02-05-1987). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207492:mpeg21:a0859>

¹⁴³ In Delpher is te zien dat Milieudefensie in de jaren 1988-1990 gemiddeld 21 keer per jaar genoemd werd in *De Telegraaf*, tegenover gemiddeld 9 keer per jaar in de periode 1978-1987.

gelaten, waardoor zij de motieven achter de gevoerde acties beter voor het Nederlandse publiek uiteen konden zetten.

De steun voor vervuilende bedrijven nam in *De Telegraaf* juist af. In 1989 publiceerde *De Telegraaf* het artikel 'Praten alleen snijdt geen hout'. In dit artikel is deze ontwikkeling duidelijk zichtbaar. De bevindingen van Stichting Bos en Hout, een onderzoeksinstituut van overheid en bedrijfsleven, over de gevolgen van het kappen van het regenwoud, werden in dit artikel hevig bekritiseerd door een medewerker van Milieudefensie.¹⁴⁴ Stichting Bos en Hout probeerde de effecten van de Nederlandse consument op het regenwoud te bagatelliseren, door te stellen dat de Nederlandse economie 'maar' verantwoordelijk was voor de kap van het regenwoud met een snelheid van twaalf voetbalvelden per uur.¹⁴⁵ Nederland was hiermee de op een na grootste importeur van tropisch hardhout na Japan, iets wat volgens Milieudefensie onaanvaardbaar was. Door in haar campagne de kap van het tropisch regenwoud te verbinden met de opkomende zorgen over het klimaat, trachtte Milieudefensie duidelijk te maken waarom de kap van bomen in deze verre oorden ook voor Nederlanders een zorgwekkende ontwikkeling was.¹⁴⁶ En met succes, de petitie om de import van tropisch hardhout aan banden te leggen werd door 425.000 Nederlanders ondertekend, wat de overheid tot actie noopte.¹⁴⁷ Dit leidde ertoe dat de overheid in 1991 het 'Regeringsstandpunt tropisch regenwoud' (RTR) uitbracht. Hierin werd vastgelegd dat er vanaf 1995 een importverbod zou gelden op niet-duurzaam geproduceerd tropisch hout.¹⁴⁸

Het feit dat Milieudefensie vaker, en in *De Telegraaf* tevens positiever, in de krant genoemd werd is toe te schrijven aan het feit dat de organisatie meer acties voerde dan voorheen.¹⁴⁹ Zoals in het vorige hoofdstuk uiteen is gezet, was er aan het begin van de jaren tachtig interne kritiek op het gebrek aan acties. Met de eerder genoemde acties tegen de raffinaderijen van Shell in 1985-1986 en de gif-campagne, waarbij de grond uit volkstuinjes

---

¹⁴⁴ 'Praten alleen snijdt geen hout', *De Telegraaf* (16-09-1989). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010645919:mpeg21:a1308>

¹⁴⁵ 'Milieudefensie en Stichting Bos en Hout oneens over reddingactie regenwouden', *De Telegraaf* (16-09-1989). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010645919:mpeg21:a1308>

¹⁴⁶ 'Praten alleen snijdt geen hout', *De Telegraaf* (16-09-1989).

¹⁴⁷ 'Milieudefensie en Stichting Bos en Hout oneens over reddingactie regenwouden', *De Telegraaf* (16-09-1989).

¹⁴⁸ Elise Kamphuis, 'Invoerverbod op niet-duurzaam geproduceerd tropisch hout: een verkapt handelsinstrument?', *Maandschrift Economie* 59 (1995), 145.

¹⁴⁹ Volgens Delpher werd ook in *De Volkskrant* Milieudefensie in de periode 1988-1990 vaker genoemd dan voorheen met een jaarlijks gemiddelde van 85 keer tegenover gemiddeld 46 keer in de periode 1978-1987.

werd getest, zette Milieudefensie zich actief in voor de maatschappij, wat haar naamsbekendheid ten goede kwam. Hierdoor kregen ook haar educatieve programma's, die gedurende de jaren tachtig een belangrijke rol bleven spelen, meer aandacht van de kranten. Milieudefensie trachtte om als organisatie zo toegankelijk mogelijk naar buiten te treden, zodat betrouwbare informatie over de milieuproblematiek voor iedereen beschikbaar was. Om dit proces zo laagdrempelig mogelijk te maken werd in 1987 gestart met de 'Milieutelefoon' waarnaar men kon bellen met vragen over het milieu. Dit waren 'Vragen waarmee men tot nu toe nergens goed mee terecht kon', aldus *De Telegraaf* waar met een groot artikel dit nieuwe actiemiddel van Milieudefensie werd uitgelicht. Door deze media-aandacht genoot de Milieutelefoon vanaf haar lancering al enige naamsbekendheid.¹⁵⁰ Deze media-aandacht, die interessant genoeg ontbrak in *De Volkskrant*, zorgde ervoor dat de 'Milieutelefoon' een daverend succes werd met meer dan 25.000 beantwoorde vragen in drie jaar.¹⁵¹

Alhoewel *De Telegraaf* in de tweede helft van de jaren tachtig steeds positiever werd in haar berichtgeving over Milieudefensie, bleef de organisatie zich hoofdzakelijk op *De Volkskrant* richten om het Nederlandse publiek te bereiken. Hier publiceerde Milieudefensie regelmatig advertenties om acties aan te kondigen en mensen aan te sporen bij deze acties aanwezig te zijn. In tegenstelling tot Greenpeace lukte het Milieudefensie echter niet om gratis advertentieruimte te verwerven in de kranten, waardoor haar advertenties zowel in aantal als in grootte tot een minimum beperkt bleven.¹⁵²

Wanneer de advertenties van Milieudefensie met die van Greenpeace worden vergeleken, is te zien dat de advertenties van Milieudefensie het grootste gedeelte van de jaren tachtig nauwelijks als een factor kunnen worden gezien in het aantrekken van nieuwe leden en het vergroten van haar naamsbekendheid.

Met summiere advertenties weggestopt op grote advertentiepagina's probeerde Milieudefensie met de beperkte ruimte die ze tot haar beschikking had haar boodschap over

---

¹⁵⁰ "Milieu vragen? Milieutelefoon', *De Telegraaf* (26-05-1987). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207512:mpeg21:a0188>

¹⁵¹ 'Milieutelefoon beantwoorde 25.000 vragen', *De Telegraaf* (21-07-1990). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010646150:mpeg21:a0975>

¹⁵² Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Ledenwerfcomité* (04-01-1985), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

te brengen en mensen op de been te brengen voor protestacties. (Zie bijlage figuur 5) Haar advertenties vielen echter in het niet bij de paginagrote advertenties van Greenpeace.¹⁵³

Pas in 1988 verscheen de eerste paginagrote advertentie van Milieudefensie in *De Volkskrant*. In deze advertentie riep Milieudefensie het parlement op om over te schakelen op schone stroom uit wind, water en zon. Naast de grootte van de advertentie lijkt het ook qua inhoud meer op de advertenties van Greenpeace. In de advertentie probeerde Milieudefensie aandacht te vestigen op de negatieve gevolgen die vervuilende alternatieven voor 'schone stroom' met zich meebrachten. Als het aan de regering lag zouden vooral kolen- en kerncentrales in gebruik worden genomen om in de toekomst genoeg energie op te wekken. Milieudefensie stelde dat dit beide onacceptabele opties waren. 'Kolencentrales zorgen voor buien zure regen en bergen vliegias. Tevens dragen ze sterk bij aan het broeikaseffect. Voor kerncentrales loopt na Tsjernobyl bijna niemand meer warm.'¹⁵⁴ Dit was de eerste keer dat Milieudefensie gebruik maakte van 'risk signals' in haar advertentie, zij het veel minder expliciet dan bij Greenpeace het geval was.

In deze advertentie zijn meerdere nieuwe kenmerken te zien die terug te traceren zijn naar de rapporten over het werven van leden in het Milieudefensiearchief. In de advertentie werd ten eerste gebruik gemaakt van een nieuw herkenbaar logo. Hiermee voldeed Milieudefensie aan de doelstelling om 'net zoals Greenpeace gebruik te gaan maken van symboliek'.¹⁵⁵ Ten tweede illustreert deze advertentie hoe Milieudefensie door een duidelijk afgebakend actierepertoire probeerde de naamsbekendheid te verbeteren. Milieudefensie stelde zelf dat ze in de jaren tachtig de campagnes tegen de zure regen en de kernenergie min of meer had gemonopoliseerd.¹⁵⁶ In deze advertentie is te zien hoe Milieudefensie deze campagnes combineerde om zo een campagne over de energietransitie naar schone stroom op te zetten. Hiermee liet de organisatie zien dat de expertise die ze gedurende de jaren had opgedaan, overdraagbaar was naar dit nieuwe opkomende thema. Op deze manier werd geprobeerd om een nieuw toekomstig terrein van actievoeren af te bakenen.

---

¹⁵³ 'Advertentie Milieudefensie', *De Volkskrant* (22-09-1984). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879397:mpeg21:a0200>

¹⁵⁴ 'Kies voor Schone Stroom', *De Volkskrant* (01-11-1988). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010856455:mpeg21:a0065> (Zie bijlage figuur 6)

¹⁵⁵ Vereniging Milieudefensie, *Herkenbaarheid van Vereniging Milieudefensie* (Oktober 1986).

¹⁵⁶ *Ibidem* & Vereniging Milieudefensie, *Campagne "Milieudefensie meet radio-actieve straling"* (23 juni 1986).

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat de veranderingen in de werkwijze van Milieudefensie die in hoofdstuk 4 aan bod kwam duidelijk hun sporen hebben nagelaten in de manier waarop de Nederlandse kranten over Milieudefensie schreven. Niet alleen slaagde Milieudefensie er in om aan het einde van de jaren tachtig vaker genoemd te worden in de Nederlandse kranten, ze kwam in *De Telegraaf* ook vele malen positiever aan bod dan in de eerste helft van de jaren tachtig het geval was. De opleving van de actiepoot van Milieudefensie, gepaard met een duidelijk afgebakend werkterrein, zorgde ervoor dat Milieudefensie erin slaagde zichzelf opnieuw uit te vinden en een herkenbare identiteit te creëren voor het Nederlandse publiek.

Conclusie

Na een uitgebreide analyse van de werkwijzen van zowel Greenpeace als de Vereniging Milieudefensie, en door te kijken naar reacties op deze werkwijzen in de Nederlandse kranten, kan de vraag hoe de Nederlandse milieubeweging in de jaren 1978-1990 reageerde op de opkomst van Greenpeace, als volgt beantwoord worden.

De belangrijkste conclusie die uit dit onderzoek naar voren komt, is dat Greenpeace met zijn spectaculaire groei de gehele Nederlandse milieubeweging tot actie noopte. Milieuorganisaties konden niet langer op hun lauweren rusten, anders dreigden zij door de nieuwe innovatieve actierepertoires en professionele mediastrategieën van Greenpeace al snel in de vergetelheid te raken.

Deze professionele mediastrategieën van Greenpeace stonden centraal in het eerste deel van dit onderzoek. Hieruit is gebleken dat Greenpeace Nederland in grote mate de mediastrategie naleefde die vanaf begin af aan een belangrijke rol speelde binnen Greenpeace International. Net zoals Greenpeace International deed Greenpeace Nederland vanaf haar oprichting in 1978 haar uiterste best om warme banden met de Nederlandse mediawereld te onderhouden. Hierdoor slaagde ze er snel in om belangrijke samenwerkingsverbanden te vormen. Door de samenwerking met de tv-zender *Veronica* slaagde de Greenpeace Nederland er binnen korte tijd in veel mensen te bereiken en een grote naamsbekendheid op te bouwen. Deze naamsbekendheid was voornamelijk gebaseerd op nationale acties als onderdeel van de campagne tegen de vervuiling van zeeën en het dumpen van chemisch afval. Ook de internationale acties droegen bij aan de werving van donateurs in Nederland. Dit blijkt ondermeer uit de gevolgen van de aanslag op de *Rainbow Warrior*, wat een stroom van internationale en Nederlandse steun opleverde voor Greenpeace.

Hoewel deze internationale acties hielpen bij het werven van donateurs, toont dit onderzoek aan dat Greenpeace Nederland vooral op basis van nationale, of zelfs lokale acties, steun probeerde te werven in Nederland. Ze probeerde zich om deze reden dan ook expliciet als een Nederlandse milieuorganisatie te profileren. De kranten laten zien dat dit maar gedeeltelijk lukte, ondanks deze pogingen werd er maar nauwelijks onderscheid gemaakt tussen Greenpeace Nederland en Greenpeace International.

Naast de professionele mediastrategie speelde ook het succes van de nieuwe actierepertoires die Greenpeace met zich meebracht een grote rol in haar snelle opkomst. Het actievoeren met behulp van Greenpeace-schepen, wat de typerende modus operandi was van Greenpeace International, bleek ook in de Nederlandse context een schot in de roos. Dit blijkt ondermeer uit het succes dat Greenpeace Nederland behaalde met de blokkering van de Bayerschepen in 1980. Op deze manier slaagde ze er in om onderwerpen, die tot dan toe nog geen belangrijk onderdeel uitmaakten van het publieke debat, in de schijnwerpers te plaatsen.

De actierepertoires werden door Greenpeace gelegitimeerd door de wetenschappelijke onderzoeken die de organisatie uitvoerde naar de gevolgen van chemische of radioactieve afvaldumpingen in de zee. Aan de hand van deze onderzoeken werden de risico's van de afvaldumpingen ingeschat en, soms met enige overdrijving, naar de media gecommuniceerd. Dit is in dit onderzoek meerdere malen aan de hand van het SARF model geanalyseerd. Naarmate de jaren tachtig vorderden, en de risico-inschattingen van Greenpeace pijnlijk accuraat bleken te zijn, werd de organisatie ook omarmd door media zoals *De Telegraaf*, die aanvankelijk vaak kritiek had op de nieuwe milieumaatregelen.

In tegenstelling tot Greenpeace had Milieudefensie, vanaf haar oprichting in 1972 tot het begin van de jaren tachtig, niets wat ook maar enigszins op een professionele mediastrategie leek. Haar actierepertoire beperkte zich in deze tijd, naast het uitbrengen van het maandelijks tijdschrift, tot het organiseren van tentoonstellingen en het samenstellen van lespakketten op scholen. Hiernaast was de milieubeweging lokaal georganiseerd op basis van semiautonome kerngroepen die ieder zijn eigen acties organiseerde. Deze decentrale structuur maakte het moeilijk voor Milieudefensie om een duidelijke eigen identiteit naar de media toe uit te dragen. Hiernaast bemoeilijkte de slechte financiële situatie van Milieudefensie haar er verder in om een professioneel mediabeleid te ontwikkelen.

Naast de opkomst van Greenpeace zorgden ook maatschappelijke ontwikkelingen ervoor dat Milieudefensie gedwongen werd om te innoveren. Zoals uit het eerste hoofdstuk is gebleken, stonden de zorgen over de slechte economische situatie en de werkloosheid aan het begin van de jaren tachtig op de eerste plaats bij de gemiddelde Nederlander. Om in dit tijdperk van no-nonsense politiek een rol te blijven spelen, moest Milieudefensie afstappen van haar antikapitalistische ideologie. Dit maakte haar identiteitscrisis compleet.

De slechte financiële situatie van Milieudefensie leidde ertoe dat ze genoodzaakt was om samen te werken met andere organisaties om grootschalige acties op te zetten. Doordat ze hierdoor vaak onderdeel uitmaakte van een samenwerkingsverband was het voor Milieudefensie lastig om zich via deze acties te profileren naar het Nederlandse publiek toe. Dit terwijl het met de opkomst van Greenpeace Nederland in de jaren tachtig steeds belangrijker werd voor de Nederlandse milieubewegingen om een eigen identiteit te ontwikkelen. Milieubewegingen die hier niet in slaagden liepen het risico in de vergetelheid te raken en hun donateurs te verliezen aan concurrenten, waarbij Greenpeace zich gedurende de jaren tachtig ontwikkelde tot de grootste kaper op de kust. Dit onderzoek heeft laten zien hoe Milieudefensie in de jaren tachtig probeerde te innoveren om niet aan de concurrentie ten onder te gaan. Om dit te bewerkstelligen nam ze sommige elementen van het succesvolle Greenpeace over om zo zelf een grotere naamsbekendheid op te bouwen. Dit bewoog Milieudefensie er toe om in de tweede helft van de jaren tachtig haar actiepoot nieuw leven in te blazen. Hoofdstuk 5 heeft laten zien dat zij hier vooral in de late jaren tachtig de vruchten van plukte. Ze werd vaker en positiever genoemd in de kranten, wat haar naamsbekendheid ten goede kwam.

Zoals het derde hoofdstuk heeft laten zien werd het succes van Greenpeace als een inspiratiebron gebruikt door Milieudefensie die naar haar voorbeeld duidelijk gedefinieerde actieterreinen probeerde af te bakenen. Op deze manier werd geprobeerd onderwerpen te monopoliseren waardoor Milieudefensie ermee geassocieerd zou gaan worden. Dit droeg bij aan de ontwikkeling van een herkenbare eigen identiteit voor Milieudefensie.

Bij het monopoliseren van onderwerpen greep Milieudefensie terug op actieterreinen waar ze aan het begin van de jaren tachtig al ervaring mee had opgedaan, zoals de strijd tegen kernenergie. Hierbij zat de actualiteit niet tegen, met de Tserjnobyleramp kon Milieudefensie rekenen op hernieuwde aandacht voor dit onderwerp, wat leidde tot een stroom van nieuwe donateurs. Hiernaast bleven de zure regen-campagne en de gifcampagne, waarmee werd ingegaan op de verontreiniging van de grond, een belangrijke rol spelen in het actierepertoire van Milieudefensie.

In de tweede helft van de jaren tachtig is te zien dat Milieudefensie in het kader van deze campagnes meer acties ondernam om de Nederlandse bevolking de relevantie van deze campagnes in te laten zien. In het laatste hoofdstuk zijn enkele van deze acties, zoals de

gifmetingen in volkstuintjes, beschreven. Met deze acties liet Milieudefensie zien dat de risico's, die de milieuproblematiek met zich meebracht, ook de doorsnee Nederlander direct beïnvloedde. Uit de veranderde houding van *De Telegraaf* is op te maken dat er door deze lokale en directere acties meer sympathie ontstond bij critici van Milieudefensie.

Dit onderzoek heeft gebruik gemaakt van het sociologische concept van een *risk society* om het succes van Greenpeace, en in mindere mate Milieudefensie, te duiden. Vanuit dit concept kan verklaard worden waarom de maatschappij juist in de jaren tachtig ontvankelijk was voor de risico-inschattingen die milieuorganisaties maakten. *De Telegraaf* is hierbij een mooie graadmeter gebleken voor de ontwikkelingen van 'symbolic power' bij zowel Greenpeace als Milieudefensie. Aan *De Telegraaf* is af te lezen dat zij zich in conflicten tussen milieuorganisaties en bedrijven vooral aan de kant van de bedrijven schaarde. Hiermee lijkt ze een afspiegeling van de Nederlandse maatschappij waar in de jaren tachtig de economie bovenaan de publieke agenda stond. Doordat de ernst van de staat van het milieu in de tweede helft van de jaren tachtig duidelijk werd, wonnen zowel Greenpeace als Milieudefensie aan 'symbolic power'. Terwijl aan het begin van de jaren tachtig in *De Telegraaf* met argusogen naar de argumenten en acties van de milieubewegingen werd gekeken, werden in de tweede helft van de jaren tachtig juist onderzoeksrapporten vanuit de overheid in toenemende mate kritisch bejegend.

Dit onderzoek heeft door het analyseren van de onderlinge interacties binnen de Nederlandse milieubeweging een nieuw element toegevoegd aan de bestaande secundaire literatuur. Uit dit onderzoek is gebleken dat deze onderlinge interacties grote invloed kunnen hebben op de ontwikkeling van een organisatie. Daarom is het voor toekomstige onderzoeken interessant om met de nadruk op deze onderlinge interacties ook andere milieubewegingen, of NGO's in zijn algemeen, onder de loep te nemen. Op deze manier kan beter in kaart gebracht worden wat een organisatie aanzette tot innovaties in haar beleid. Hierbij is het met name interessant om te kijken of er ook in andere sectoren organisaties waren zoals Greenpeace die een voorbeeldfunctie gingen vervullen. Deze organisaties kunnen hierdoor als zender van nieuwe ideeën herkend worden waardoor de ontwikkelingen binnen een sector beter gereconstrueerd kunnen worden. Dit werd bijvoorbeeld nog niet gedaan bij de bestaande secundaire literatuur over Greenpeace in Nederland waardoor de interne dynamieken van de Nederlandse milieubeweging niet volledig tot hun recht kwamen. Dit onderzoek heeft tevens aangetoond dat de nadruk op

onderlinge interacties een vruchtbare manier is om transnationale ontwikkelingen te duiden. Doordat grote professionele organisaties zoals Greenpeace vaak een internationale aard hebben, maar tegelijkertijd opereren in een nationale context, zijn dergelijke organisaties bij uitstek geschikt om te onderzoeken hoe haar actierepertoires resoneren in verschillende landen. Dit onderzoek heeft uitgewezen dat Greenpeace in Nederland zeer succesvol was en daardoor als voorbeeldmodel ging fungeren voor de Nederlandse milieubeweging. Of dit ook in andere landen het geval was zal toekomstig onderzoek moeten uitwijzen.

Bibliografie:

Primaire Bronnen:

Aarden M., 'Groot-Brittannië betiteld als vieze man van Europa', *De Volkskrant* (25-11-1987). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010857017:mpeg21:a0093>

'Advertentie Milieudefensie', *De Volkskrant* (22-09-1984). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879397:mpeg21:a0200>

'Bayer maar een geval: Meer gif gaat via Nederland', *De Volkskrant* (25-06-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880028:mpeg21:a0074>

Bayer staakt lozing afval in Noordzee', *De Volkskrant* (25-06-1981). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879631:mpeg21:a0072>

'Chemisch gif van Bayer: Greenpeace belet schip lozen afval', *De Volkskrant* (22-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879933:mpeg21:a0187>

Derksen L., 'De NOS: podium voor onheilbrengers', *De Telegraaf* (28-09-1981). Geraadpleegd op Delpher op 13-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205352:mpeg21:a0110>

Derksen L., 'Naastenliefde', *De Telegraaf* (08-11-1986). Geraadpleegd op Delpher op 14-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207347:mpeg21:a0801>

Dieleman, J.P.C., *Denken Over Milieubeleid: Het Denken Binnen Het Milieubeleid En De Milieubeweging Geanalyseerd Vanuit Een Macro-Sociologisch Perspectief*.

'Dierenartsen beginnen boycot Bayer', *De Volkskrant* (28-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879937:mpeg21:a0133>

'Dumpen afvalzuren de helft minder', *De Telegraaf* (22-07-1982). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205451:mpeg21:a0153>

Farmer P.J., *To Your Scattered Bodies Go* (New York 1971).

'Greenpeace-acties uitermate nuttig', *De Volkskrant* (05-09-1987). Geraadpleegd op Delpher op 21-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010857023:mpeg21:a0687>

'Greenpeace blijft lozing chemisch afval blokkeren', *De Telegraaf* (23-05-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011200731:mpeg21:a0327>

Greenpeace Nederland, *Onderzoek onder de donateurs van Greenpeace, Projekt 60189* (Juni 1990), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Greenpeace Nederland, ARCH03089.

Greenpeace Nederland, *notulen werkbepreking* (29-04-1985), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Greenpeace Nederland, ARCH03089.

Ibidem, *notulen werkbepreking* (22/10/1985).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (11-11-1985).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (9-12-1985).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (27/06/1988).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (19-08-1988).

Ibidem, *notulen werkbepreking*, (14/11/1988).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (28/11/1988).

Ibidem, *notulen werkbepreking* (24/01/1989).

'In de rechtsstaat', *De Volkskrant* (18-10-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880059:mpeg21:a0352>

Klein T., 'Elk jaar miljoenen tonnen afval: Noordzee blijft vuilnisvat', *De Volkskrant* (19-06-1980). Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880023:mpeg21:a0197>

'Kies voor Schone Stroom', *De Volkskrant* (01-11-1988). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010856455:mpeg21:a0065>

'Landbouwproject roept vragen op', *De Volkskrant* (19-02-1983). Geraadpleegd op Delpher op 12-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010878604:mpeg21:a0292>

'Milieudefensie en Stichting Bos en Hout oneens over reddingactie regenwouden', *De Telegraaf* (16-09-1989). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010645919:mpeg21:a1308>

'Milieudefensie vindt fruitkrat verspilling', *De Telegraaf* (28-10-1980). Geraadpleegd op Delpher op 08-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011204865:mpeg21:a0237>

'Milieutelefoon beantwoordde 25.000 vragen', *De Telegraaf* (21-07-1990). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010646150:mpeg21:a0975>

'Na actie in Rotterdam: Bayer wil afval lozen op Rijn', *De Volkskrant* (04-06-1980).

Geraadpleegd op Delpher op 19-12-2018,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010880035:mpeg21:a0124>

'Noordzee over 10 jaar „dode zee”', *De Telegraaf* (28-06-1986). Geraadpleegd op Delpher op

20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207233:mpeg21:a0763>

Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988* (1988), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Greenpeace Nederland, ARCH03089.

op de Korte golf', *De Volkskrant* (27-02-1978). Geraadpleegd op Delpher op 20-06-2019,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010881055:mpeg21:a0075>

'Open brief', *De Telegraaf* (01-09-1981). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205329:mpeg21:a0041>

Peters, T. J., Waterman R.H., Jones I., *In Search of Excellence: Lessons from America's best-run companies* (New York 1982).

'Petten opgescheept met radioactief afval', *De Telegraaf* (06-06-1981). Geraadpleegd op

Delpher op 19-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205105:mpeg21:a0710>

Praten alleen snijdt geen hout', *De Telegraaf* (16-09-1989). Geraadpleegd op Delpher op 17-

06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010645919:mpeg21:a1308>

'Protest tegen uitstoot Zwaveldioxyde: Milieudefensie bezet vier schoorstenen Shell-Pernis',

De Volkskrant (26-03-1985). Geraadpleegd op Delpher op 15-06-2019,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010879080:mpeg21:a0136>

'Protest tegen zure regen op dak van Shell', *De Telegraaf* (15-04-1986). Geraadpleegd op

Delpher op 15-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207171:mpeg21:a0243>

'Strikte Handhaving Nieuwe Maximale Snelheid is Luchtballon: Milieudefensie acht 120 km

„waanzen ten top”', *De Volkskrant* (07-12-1987). Geraadpleegd op Delpher op 12-06-2019,

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCDDD:010856947:mpeg21:a0058>

'Twijfels aan Kern-energie?', *De Telegraaf*, (05-04-1979). Geraadpleegd op Delpher op 30-05-

2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011200383:mpeg21:a0021>

Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie met VPRO-radio* (1981, exacte datum n.b.), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Correspondentie pers en publiciteit 1981-1982, ARCH 125.

Ibidem, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (20-10-1982).

Ibidem, *Afscheidslezing Ruud van der Colk* (24-11-1982).

Vereniging Milieudefensie, *Campagne "Milieudefensie meet radio-actieve straling"* (23 juni 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

Vereniging Milieudefensie, *Correspondentie Vereniging Milieudefensie* (17-06-1980), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980, ARCH 124.

Vereniging Milieudefensie, *Herkenbaarheid van Vereniging Milieudefensie* (Oktober 1986), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

Vereniging Milieudefensie, *Ledenwerving van Vereniging Milieudefensie: Visiestuk, plannen voor de komende tijd* (21 augustus 1987), Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

Vereniging Milieudefensie, *Overeenkomst Walvisboek* (1980, exacte datum n.b.), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980, ARCH 124.

Vereniging Milieudefensie, *Reactie op Commentaar van W.B.F. Schaper* (1980, exacte datum n.b.), Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie pers en publiciteit 1979-1980 ARCH 124.

Vereniging Milieudefensie, *Verslag MD training "Ledenwerving en publiciteit"* (19-01-1984), Instituut van Sociale Geschiedenis, Milieudefensie Ledenwerving: Notulen en vergaderstukken (1984-1988), ARCH 131.

Vereniging Milieudefensie, *Verslag tentoonstelling 'Tekenen aan de Wand'*, Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis, Correspondentie 1977-1979 met betrekking tot de Tentoonstelling 'Tekenen aan de Wand', ARCH 120.

'Wat in het vat zit verzuurd niet' *De Telegraaf* (29-08-1987). Geraadpleegd op Delpher op 20-12-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207592:mpeg21:a0041>

Werkgroep Noordzee, *Jaarverslag 1980-1981 Werkgroep Noordzee* (1981).

'Zelf gekweekte groente eten kan schadelijk zijn Volkstuinjes met gif verontreinigd', *De Telegraaf* (02-05-1987). Geraadpleegd op Delpher op 17-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011207492:mpeg21:a0859>

'Zweedse milieu-expert vindt melkfles onzin', *De Telegraaf*, (27-06-1981). Geraadpleegd op Delpher op 08-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011205122:mpeg21:a0892>

Secundaire literatuur:

- Bakir V., 'Greenpeace v. Shell: Media exploitation and the social amplification of risk framework (SARF).' *Journal of Risk Research* 8.7-8 (2005).
- van Baalen C., et al., *Koningin Beatrix aan het woord: 25 jaar troonredes, officiële redevoeringen en kersttoespraken*, (Den Haag 2005) 445.
- Beck U., 'From industrial society to the risk society: questions of survival, social structure and ecological enlightenment', *Theory, culture & society* 9:1 (1992), 97-123.
- Cramer J., *De Groene Golf: Geschiedenis en Toekomst van de Nederlandse milieubeweging*, (Amsterdam 1989).
- de Vathaire F. et al., 'Thyroid cancer in French Polynesia between 1985 and 1995: influence of atmospheric nuclear bomb tests performed at Mururoa and Fangataufa between 1966 and 1974', *Cancer Causes and Control* 11, (2000) 59-63.
- Duyvendak J. W., *Tussen verbeelding en macht: 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland*. (Amsterdam 1992).
- Gerlach, Luther P., 'The structure of social movements: Environmental activism and its opponents.' *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy* (2001) 289-310.
- Hajer, M. A., *The Politics of Environmental Discourse : Ecological Modernization and the Policy Process*. (Oxford 1995).
- Heijden Van der, H. A. De milieubeweging in de twintigste eeuw. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 34:3 (2004), 445-483.
- Kamphuis E., 'Invoerverbod op niet-duurzaam geproduceerd tropisch hout: een verkapt handelsinstrument?', *Maandschrift Economie* 59 (1995), 141-155.
- Kroeze R., en Keulen S., 'Managerpolitiek. Waarom historici oog voor management moeten hebben.' *BMGN-Low Countries Historical Review* 127:2 (2012), 97-112.
- van Noort W., *Bevlogen Bewegingen: Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* (Nijmegen 1988).
- Paull J., 'The Rachel Carson Letters and the Making of Silent Spring', *SAGE Open* 3:3, (2013) 1-13.
- Pleune R., 'strategies of environmental organizations in the Netherlands with regard to the acidification problem', *The Environmentalist* 16, (1996) 269-282.

- Rensman E., 'Greenpeace groot dankzij aanslag op de Rainbow Warrior', *Historisch Nieuwsblad* 6 (2000).
<<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5442/greenpeace-groot-dankzij-aanslag-op-rainbow-warror.html>> Geraadpleegd op 16-12-2018.
- Stanley D., *Moon Handbooks South Pacific* (New York 2004).
- Strate L., 'Studying Media as Media: McLuhan and the Media Ecology Approach', *Media Tropes* 1:1 (2008), 127–142.
- Tarrow S., 'Contentious Politics and Social Movements.' *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge 1998), 10–26.
- Teasing N., et al. *Toegang Tot Het Milieurecht: Een Inleiding Voor Niet-Juristen* (Deventer 2001).
- Tilly C., *Regimes and repertoires*. (Chicago 2010).
- Tsoukas H., 'David and Goliath in the risk society: Making sense of the conflict between Shell and Greenpeace in the North Sea', *Organization* 6:3 (1999), 499-528.
- van Vree F., *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van De Volkskrant* (Amsterdam 1996).
- Jamison A., Eyerman R., en Cramer J., *The Making of the New Environmental Consciousness: A Comparative Study of the Environmental Movements in Sweden, Denmark and the Netherlands*. (Edinburgh 1990).

Bijlage

Figuur 1, onderdeel van: Stichting Greenpeace Nederland, *Onderzoek onder de donateurs van Greenpeace, Projekt 60189* (Juni 1990).

	Spontane bekendheid ----- %	Ze er belangrijk ----- %	Meer aandacht in toekomst ----- %
vervulling oceanen, zeeen	50	93	11
chemisch afval	37	91	12
bedreigde diersoorten	28	81	10
radioactief afval	25	87	11
natuurbehoud Antartica	20	77	3
kernenergie/nucleairvrije zeeen/atoomproeven	18	73	5
aantasting ozonlaag	4	84	11
tropische regenwouden	3	90	13
het broeikasfeffekt	1	73	6

Figuur 2 , onderdeel van: Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988 (1988).*

ix (020) 96 2
vK A'dam nr

**ZOUDEN ONZE STRANDEN ZO VOL ZIJN,
OMDAT NIEMAND MEER IN ZEE DURFT?**

Op de Noordzee heerst 24 uur per dag een grote bedrijvigheid. Helaas is dat niet meer het dartelen van bruinvissen, tuimelaars en zeehonden. Wel het lozen en verbranden van chemisch afval. Het lozen van radioactief afvalwater. Het lichten van gezonken chemicaliëntankers. Het blussen van brandende olieplatforms. Zelfs als we nu stoppen met vervuilen, dan nog zullen de gevolgen tot ver in de 21e eeuw merkbaar zijn. Als we dat niet doen, dan is onze eigen Noordzee al binnen een paar jaar één groot sterfhuis. Waarin zelfs simpel pootjebaden een levensgevaarlijke aangelegenheid wordt. Greenpeace voert actie tegen deze moordaanslagen op de Noordzee. Zoals altijd doen we dat zonder geweld. Maar zonder uw hulp zijn we nergens. Word daarom ook donateur van Greenpeace. Uw gift helpt ons echt enorm.

Ik help Greenpeace en word donateur. Als ik min. f 10,- stort, krijg ik bovendien 4x per jaar het Greenpeace Magazine. Deze bon gaat naar: Greenpeace, Antw.nr. 10734, 1000 RA A'dam. Direct storten kan ook: op gironr. 39 55 530 (o.v.v. 'nieuwe donateur').

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

-----

te of reg
mention

orc
re

Figuur 3, onderdeel van: Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988 (1988).*

**DRAAGT STRAKS IEDEREEN
EEN BRIL?**

Wat dacht u ervan om straks zo te winkelen? Omdat vervuilers niet wilden stoppen met vervuilen. Wat dacht u ervan om straks zo uw kinderen naar school te brengen? Omdat sommigen ons milieu als stortplaats voor chemisch afval bleven zien. Wat dacht u ervan om straks zo te leven? Omdat men het persé nodig vond om kernproeven te blijven doen. Wat dacht u ervan om nu donateur van Greenpeace te worden? Omdat het echt de hoogste tijd is.

Ik help Greenpeace en word donateur. Als ik min. f 10,- stort, krijg ik bovendien 4x per jaar het Greenpeace Magazine. Deze bon gaat naar: Greenpeace, Antw.nr. 10734, 1000 RA A'dam. Direkt storten kan ook: op gironr. 3955530 (o.v.v. 'nieuwe donateur').

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

ZONDER UW HULP ZIJN WE NERGENS

Figuur 4 , onderdeel van: Ogilvy & Mather, *Promotie/merchandising: Reclame en fondswerving in samenwerking met Ogilvy en Mather oktober 1983-augustus 1988 (1988).*

WAT IN HET VAT ZIT VERZUURT NIET?

Chemisch afval. Dumping. Riolen. Olie. Ons voorportaal, de Noordzee, is zo ernstig vervuild, dat zelfs als nu gestopt zou worden met lozingen, er tot ver in de 21^e eeuw aanzienlijke veranderingen in het milieu zullen optreden.

Dat hebben we niet zelf bedacht, dat staat in een officieel rapport zoals dat is opgesteld door diverse Nederlandse overheidsinstanties. Greenpeace voert actie tegen vervuiling van alle wereldzeeën.

Zoals altijd doen we dat zonder geweld. Maar zonder uw hulp zijn we nergens. Word daarom ook donateur van Greenpeace. Uw gift helpt ons echt enorm.

Ik help Greenpeace en word donateur. Als ik minimaal een tientje stort, krijg ik bovendien 4 x per jaar het Greenpeace Magazine. Deze bon gaat naar: Greenpeace Nederland, Antwoordnummer 10734, 1000 RA Amsterdam. U kunt uw donatie ook direkt storten op gironr. 3955530, onder vermelding van:

GREENPEACE

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

ZONDER UW HULP ZIJN WE NERGENS.

Figuur 5, 'Advertentie Milieudefensie', De Volkskrant (22-09-1984). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010879397:mpeg21:a0200>

40
de Volkskrant van ZATERDAG 22 SEPTEMBER 1984

STUDENTEN KAMERORKEST AMSTERDAM
Ora Concert. Nieuwe audities voor seizoen '84-'85. Aankomst dinsdag 27 sept. Tel: 020-237-369

Uitnodiging
Op 28 september a.s. neemt mevrouw S.W.K. de Bruin afscheid van haar PABO-scholingsreedschap. Ter gelegenheid daarvan biedt het bestuur haar een receptie aan waarvoor U van harte wordt uitgenodigd.
Mevrouw de Bruin is jenkant didactiek-methode docente geweest aan de voormalige GOK. Velen kennen haar ook van de applicatiecursus.
U bent van harte welkom vanaf 17.00 uur tot ongeveer 18.30 uur in het gebouw van de P.C. PABO, Jan van Eijkstraat 47 te Amsterdam.
Namens het bestuur:
J. Kruiser
J. Dienke

Prot. Christ. Pedagogische Akademie voor Leraren Basisonderwijs
Jan van Eijkstraat 47
1077 LH Amsterdam
Giro 565344

TELEFONISCH OPGEVEN!
020 - 562 62 62
SCHRIJFTELIJK OPGEVEN.
AFDELING T-1-N-3, MINI-ADVERTENTIES
POSTBUS 1478 - 1000 BM, AMSTERDAM

Adverteren op de MINI-pagina's in Het Parool, Trouw en de Volkskrant. Wat kost dat?

MINI:
Gezekt over 1 kolom in kleine letters met een enkel woord in hoofdletters 18,33 per regel.

REGEL-MINI:
Gezekt over 1 of 2 kolommen breedte, met keuze uit een of meer groot gezette woorden of regels. 14,69 per mm hoogte per kolom.

VIGNET-MINI:
Gezekt over 1 of 2 kolommen breedte met keuze uit één of meer groot gezette woorden of regels en gebruik van eigen firma jaarmagnet 15,14 per mm hoogte per kolom.

Bewijsnummers, uitsluitend op verzoek f.1, per klant.
Toeslag voor een advertentie onder briefnummer 14,50. Alle prijzen zijn exclusief BTW.

Wij aanvaard geen enkele aansprakelijkheid voor schade van welke aard ook, ontstaan door het niet, niet juist of niet volledig gebruik van de afgedrukte teksten.

DE EENHOORN opg. 343
dagse groep bio-energie te beginnen op 19.20.21 okt. Ook doorganggroep 'Levenswijzer' en 'Jichams' werk into en folder - ook voor indiv. levenswijzer. - 01165033

Dit tevreden?
Dit tevreden?

EDLESMEIJEN
edelsmeijer-ontwerpen - 00 particulier atelier. f. 10 per 2½ u. u. Tel. 020-964711

Eindelijk ook een vijfde cursus voor jongeren en heren lokale dienst in Villa La Nijmegen. Inf. 095-230326 of 095-237739 (tussen 17-20 u.)
Er zijn zoveel courses als er uren zijn. Overwerk eind 29 en 30 sept. into VRIJWUCCENTRUM KE-NAU, Nassaukade, 350, A.dam. Tel. 020-465913

Enk. nekverhoor edelbetuigt raag naar al- stiel. Budele

TUN THEATER
start volgende week weer met cursussen. Minne, olivier, theater, rock 'n roll, acrobatie, video, games, spotterspreken voor amateur toneelgezels. Verder zoeken wij nog een aantal mensen die met willen spelen in theaterproducties o.l.v. stagiaires van de academie voor expressie. Er zijn nog een beperkt aantal plaatsen. Gratis folder. Tel. 020-798154. Fun-theater, Tolstraat 87, A.dam.

Geleie JENNIEN is voor een episode in nov. 02 zoek naar mensen die een bordspel ontworpen hebben, dat ook in kleine oplagen is uitgegeven. Graag met spoed bellen naar BINVEN, 020-259603.

Gezeten gezocht
Op maandag 21-11-1983 heeft er een aanrijding plaatsgevonden tussen pers-auto (lever) en vrachtwagen op de kruising Beemsterdijk v.d. Vennet. Tichip z 17.00-18.00 u. Ev. getuigen gelieven het contact op te nemen met mr. Raalte, tel. 020-54421.

Gev. JH naar drukruk (FR) z 29 sept. 020-710111.
Geer. regimenterie. HIL LON DEN 020-251276

BEZUCHT, enthousiaste vijf wijlagers voor de scholen-groep vrouwenvereniging

MAAKT OP HET W.G.
30 september zondag 12.18 uur inlichtingen en informatie KCM tel. 167141. Wijkopbouworgaan 08337.

MARTIALE KUNSTEN
in de Kosmos, natuurk. Massage de natuur regel SAMADHI SALINA 3, Koningstraat 13 (naast Art. bui.) Tel. alfap. 020-265608. Ter kenn. f. 65 mass + sauns.

Moeten alle kinderen Lego hebben? Vragen en informatie over spelen en speelgoed te bespreken op ouderavond don. Manserv. de Valk, 033-949284.

4 Slechtzenden hebben al zoveel meegemaakt met lezen (en breken) dat ze zich nu juist voor kunnen stellen op dat gebied nog iets nieuws te beleven. Als u denkt dat uw verwachtingen te hoog zijn, overtuigen. Schrijf ons dan uw anekdote mee. o. nr. 100-16021 bur v.d. blad

NEW REFLECTIONS, Centrum voor kunst- en gebruiksvormgeving - opent do. a.s. 12 uur. Spauit. 243 saus, A.dam. Tel. 020-222179.

Nog avon opwarmen voor de winter? Zie nu! val buitenland.

obligaties afbouwplaat (f. 100), informatie 020-122695 en 84304. Per nr. 30159.

Onken in het omgaan met jent en anderen. Weekend voor mensen die nieuwe mogelijkheden voor zichzelf willen ontdekken en oefenen. 12 tot 14 okt. of 9 tot 11 nov. Informatie: tel. 05175-1444 de Manserv. Wilmarum (D.).

2 stud. Frans zoeken bij naar Parijs h. 28-9, i. 3-10. Tel. 020-369653.

One two stand four eight ten. Espananto

OPEN HUIS BOOFTHEEST
AVOORT
Bel voor 16.00 u. (29 sept. 021) Jelle de Jong, 033-754462

Opleidingsstrater psychologische op kunstmatige basis start in okt. Info: DE WITTE OPRKEL, Zest. Tel. 03044-14230

OPROEP! Zoek ik ook Uw democratisch recht?? Bent U ook eens bereid als toezit in Paris en dialom geen hulp kreeg van Politie en/of ambassade?? Neem dat contact op met Binne Postbus

Veilig + schoon + goedkoop - zure regen = kerncentrales. Een faule rekenom. Tot zoms dan vandaag in Emmeloord Milieudefensie.

VOICÉ D'EMMELOORD
Weekendzitting 29 en 30 sept. in de Kosmos-A.dam. Inf. Kromme Waal 16, 1011 BS A.dam. Tel. 020-261180

Voor een eerlijk mens u sedere dag een andere. Moss Smeets

Vrede/hoe kan ik invloed uitoefenen?
Unieke lessenreeks maatschappijleiders voor havo-voorb. informatie: Uitgeverij Kobra, Brouwergracht 225, HE A.dam. Tel. (020) 242954.

Vrouw 43 jr. (met-rebisio) zoekt correspondentie- en redactie (omg. F.dam), idee komende zomer samen op vakantie te gaan. Br. o. nr. 100-16021 bur v.d. blad

Vrouw (in kind?) hebben te bak van PATSOENSTER-REUR anno 1984. Wilten hier voor een contactgroep oprichten. Wie ook taal heeft van deze vorm van tenure en wie begrijpt wat ik bedoel, schrijv me op. o. nr. 100-15979 bur v.d. blad

W. wucht voor windmolens. J.L.

Wat niet meteen goed oplevert wordt beschrijft, schrijf A. A. SATER DAVI

WEEKEND voor lesbische vrouwen en homoseks mannen. Van 3 t/m 4 november 1984 in het vormingscentrum Guldberg in Helvoert. Inf. tel. 04119-2424

WEEKEND
12 tot 14 okt. in Noordwijk a.zee, op een leuke manier, meer gebruik te maken van je mogelijkheden om contact te maken en om te gaan met anderen. Inf. Kees Prens, Bitterburg 46, 2352 XN Leiden. Tel. ma + di avond (03-22-1) 071-892938.

Wie niet meer? - 15-10 naar Halle, terug z 30-10. Tel. 030-710570.

S.O.S.
TELEFOONDENSTEN VOOR GEESTELIJKE HULP
040-111711 Eindhoven (dag en nacht)
01746-6411 's-Gravenzande (dag en nacht)
020-761201 Amsterdam (13.00-24.00)

Personeel biedt **Verloren**

ADMINISTRATIE- EN ADMISSIONS G. OOKHUYSEN
een klein dienstver. kantoor te Amstelveen, zoekt jonge of actieve
boekhoudk. medewerk(st)er
voor (na overname) zelfst. verzorging van clientenadministratie en fiscaal werk.
Naast een HR/OVWVO opt. met economie handboekken te een grote mate van accurate waast. Ook goede vakk. 'bestedelverlenging' is een must.
Schrijflijke sollicitaties binnen twee weken te richten op bovengenoemd kantoor, Palmboomlaan 2, 1162 BW Amstelveen. Voor nadere inf. tel. 020-465931

Amsterdam Londen
VERZEKERING MAATSCHAPPIJ N.V.
Dijsehoopplantsoen 16, 1077 BL Amsterdam
vraagt
aankomend computeroperator (m/v)
Leertijd 15 tot 20 uur. Mavo-Havo-opleiding. Bereidheid tot het reizen met woonsteden tussen 07.00 uur en 23.00 uur. Uitsluitend schriftelijke sollicitaties aan bovengenoemd adres. La. personeelszaken.
De mr. A. de Graaf Sijching, werkzaam op het gebied van de maatschappelijke dienstverlening, zoekt 2,5 m. een
medewerkster
voor 20 uur per week (5 x 4 uur).
Taak: administratie, voeding en documentatie. Vereist: ervaring in een zelfstandige en volledige administratieve functie. Ervaring met een tekstverwerker streekt tot aanbrenging.
Salaries volgens normen ministerie van WVC.
Sollicitaties binnen 1 week aan de mr. A. de Graaf Sijching, Westmarkt 4, 1016 DK A.dam. o.v.v. sollicitatie, tel. 033-247149.
Dek van den Broek heeft plaats voor
Telefoniste-Receptioniste
1,5 v. in Hoofdkantoor gelegen direct bij nieuwe NS-station Sijderwijk.
Voor deze zelfstandige functie is minimaal vereist: MAVO- of hbo-opleiding in een afzonderlijke representatieve voorkomende. Leertijd + 15 jaar.
Stuur uw schriftelijke sol. v.v. recente pasfoto aan Dek van den Broek B.V., Danauweg 3, 1043 AJ Amsterdam. La. af. meer. C. van Hoorn.

Lectra Systemes bv
Franse constructeur van numeriek bestuurd machines en sers-apparatuur. m.v. laser zoekt een jonge
secretaresse/boekhoudster
voor haar nieuwe werkplaats in Nederland. Goede kennis van boekhouding en de Franse taal is noodzakelijk. Stuur uw recente geschreven in de Franse taal, samen met curriculum vitae naar:
Lectra Systemes bv
Pleker Calandran 138, 1088 NH Amsterdam. Tel. 020-104870
Mavo is een moderne zelfbedieningsgroothandel die in de sectoren Food en Non Food ca. 35.000 artikelen uit 40 branches levert aan afnemers uit de detailhandel, ambacht, handel en grootverbruik.
Het hoofdkantoor gevestigd te Amsterdam huisvest een aantal afdelingen, de centrale functie voor onze zes vestigingen in Nederland veruilen.
Voor de hoofdinstor vragen wij een
rekening controleur (m/v)

Veilig + schoon + goedkoop
- zure regen = kerncentrales. Een foute rekenom. Tot ziens dan vandaag in Emmeloord. Milieudefensie.

Figuur 6, 'Kies voor Schone Stroom', *De Volkskrant* (01-11-1988). Geraadpleegd op Delpher op 18-06-2019, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD:010856455:mpeg21:a0065>

aan regering en parlement

KIES VOOR SCHONE STROOM

Alle elektriciteit uit wind, water en zon!
Dit milieuvriendelijke toekomstbeeld kan halverwege de volgende eeuw werkelijkheid worden. Kolen, olie, gas en kernenergie zijn dan niet meer nodig om stroom op te wekken.

Tot die tijd is een overbrugging nodig. Als we de keuze overlaten aan de regering en de energiebedrijven kunnen we vooral kolen- en kerncentrales verwachten.

Wij vinden beide niet acceptabel. Kolencentrales zorgen voor buien zure regen en bergen vliegias. Ze dragen tevens sterk bij aan het broeikas effect. Voor kerncentrales loopt na Tsjernobyl bijna niemand meer warm.

Maar is er een alternatief? Dat is er zeker. Milieudefensie heeft het Overbruggingsplan gemaakt.

Dit plan kiest voor veel meer elektriciteitsbesparing en de bouw van gascentrales. Gas is schoner dan kolen en veiliger dan kernenergie. Het is aanvaardbaar voor de periode waarin echte schone bronnen nog op grote schaal ontwikkeld moeten worden.

Voor het Overbruggingsplan hoeft geen extra aardgas de grond uit. Het benodigde gas kan worden verkregen door vijf procent te besparen op het huidige gasverbruik. Dat kan. Pakt men het grondig aan dan kunnen we zelfs twintig procent besparen.

Wij vragen regering en parlement te kiezen voor deze combinatie van elektriciteitsbesparing, gascentrales en aardgasbesparing en af te zien van de bouw van kolen- en kerncentrales.

Aktie voeren kost geld. Steun ons met uw financiële bijdrage op giro 102000 t.n.v. Vereniging Milieudefensie te Amsterdam o.v.v. 'Overbruggingsplan'. U kunt natuurlijk ook lid worden. Wilt u meer informatie over het milieuvriendelijke alternatief voor kolen en kernenergie of wilt u zich opgeven als lid, stuur t ons dan de onderstaande bon op.

comité van aanbeveling

prof. dr. H.A. Udo de Haes, directeur Centrum voor Milieukunde RU Leiden, prof. dr. R. Louw, hoogleraar Organische Chemie/Milieuchemie RU Leiden, prof. dr. K. Bouwer, hoogleraar Milieugeografie, KU Nijmegen, prof. dr. A. Nentjes, hoogleraar Economie, RU Groningen, prof. dr. J. Glombowski, hoogleraar Financiële Economische Wetenschappen KU Brabant, prof. ir. E.J. Tuinings, hoogleraar Maatschappelijke Aspecten der Natuurwetenschappen, VU Amsterdam, prof. dr. ir. P.P.J.M. Schram, hoogleraar TU Eindhoven, prof. dr. Kwee Swan-Liat, emeritus hoogleraar Faculteit der Technische Natuurkunde TU Eindhoven, prof. dr. E.H. Adema, hoogleraar Luchthygiëne LU Wageningen, prof. ir. J. Groot Wassink, hoogleraar procestechniek TU Twente, prof. ir. C.W.J. van Koppen, hoogleraar warmte techniek TU Eindhoven, prof. J.G. Lambooy, hoogleraar Economische Faculteit VU, prof. dr. J. van Mansvelt, buitengewoon hoogleraar Landbouw LU Wageningen, ir P.A. van der Werf, ir. G.J.M. Oomen, T. Saat, ir. C. van Veluw, Mw. ir. P.A.M. van Amelsvoort, vakgroep Alternatieve Landbouw, LU Wageningen, ir. Sacha Silvester, vakgroep Milieukunde EU Rotterdam, dr. W. Hafkamp, Econometrist, drs. B. van Hattum, Milieuchemicus, drs. R. Janssen, Ruimtelijk Econoom, drs. G. Klaassen, Milieu-econoom, Instituut voor Milieuvraagstukken VU Amsterdam

Stuurt mij informatie over het Overbruggingsplan 'Electriciteit zonder Kernenergie'.
Schrijf mij in als lid van Vereniging Milieudefensie voor f. 22,50 per half jaar. Ik ontvang dan het maandblad 'Milieudefensie'.

naam .....

adres .....

plaats en postcode .....

Deze bon opsturen naar Vereniging Milieudefensie, Antwoordnummer 8391, 1000 RA Amsterdam